

SIMON EIKELENBERG

AANTEKENINGEN SCHILDERKUNST

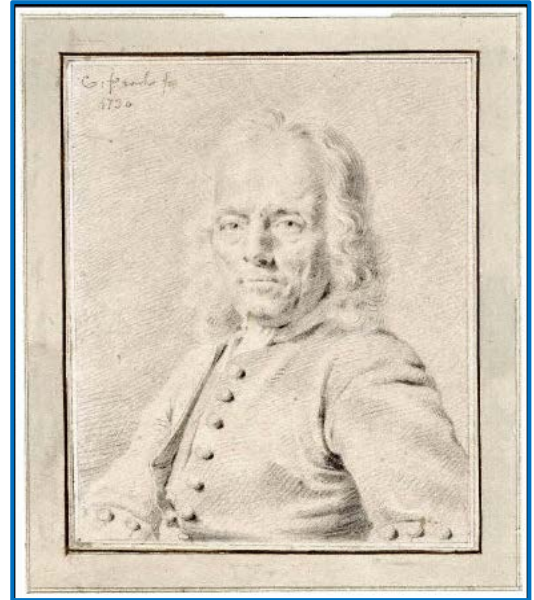
♦ Deel III ♦

Transcriptie van Inv.nr. 392 uit de Collectie Aanwinsten
door de RAA-Transcriptiewerkgroep 2018

INLEIDING / VERANTWOORDING

In dit derde deel (inv.nr. 392) van de Aantekeningen Schilderkunst van **Simon Eikelenberg** (1663-1738) staan veel notities die refereren aan de Oudheid. Eikelenberg maakt lange lijsten van onderwerpen uit die tijd, zoals gewoontes en uiterlijk, die hij o.a. in verband brengt met het schilderen van z.g. ‘historiën’: volgens hem dient een historisch tafereel inhoudelijk te kloppen met de realiteit zoals die destijds gezien werd. Maar ook onderwerpen uit de huidige tijd vereisen ‘volkerenkennis’ en zo noteert hij feiten over verre landen en hun bevolking die hij uit reisverslagen opdiept. Daarnaast behandelt hij concepten als voeglijkheid van onderwerp en het uitbeelden van gemoedstoestanden maar hij benadrukt vooral het belang van ‘ordonnantie’:

‘t Ordenen is een kunst, een wisse treffing der medevoeglykheijt, overeendragt en maatschiklykheijt zonder welk alles verwacht en vol strijt is.

Tekening: C. Pronk, 1730; Collectie RAA

Opvallend in dit deel is dat Eikelenberg vrij consequent en precies aangeeft uit welke bronnen hij geput heeft - en dat zijn er nogal veel. Sommige citaten heeft hij uit een andere bron (bijvoorbeeld Hoogstraten) overgenomen; andere komen ongetwijfeld uit boeken in eigen bezit. En verder moet hij sommige boeken geleend hebben - anders zou het niet nodig zijn geweest om daaruit enkele (lange) stukken geheel over te schrijven. Hoe het ook zij, zijn ijver in deze is voorbeeldig.

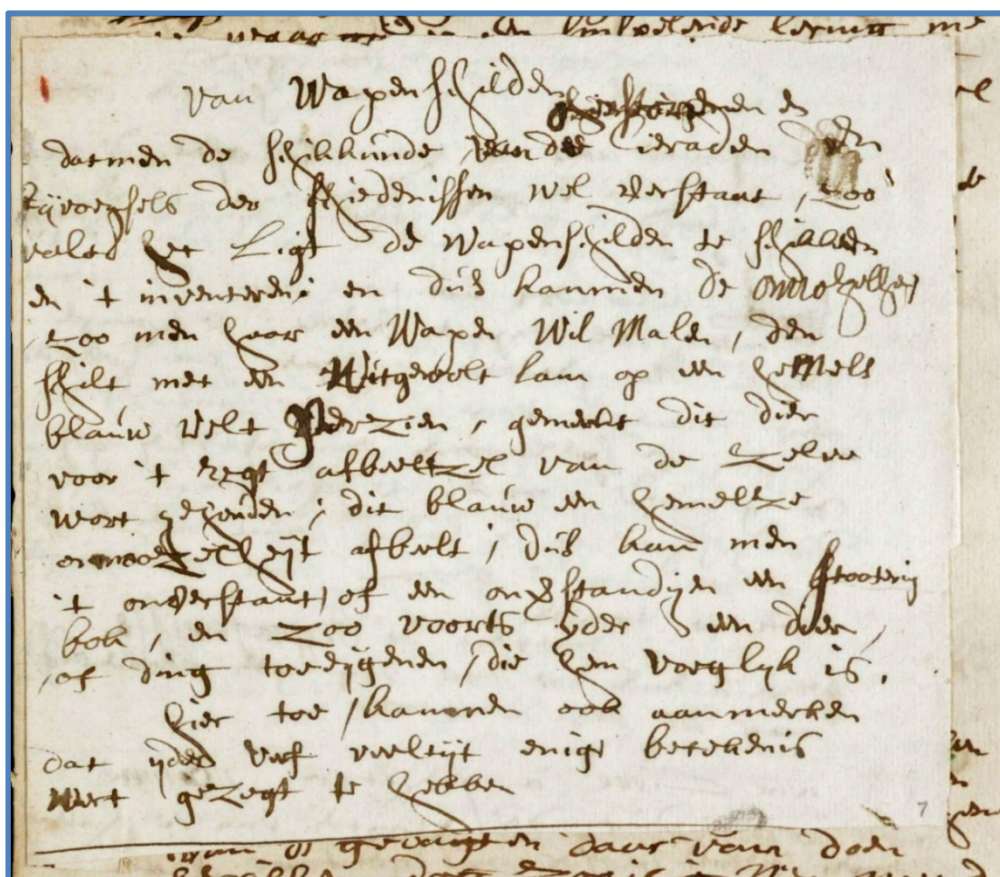
Over de transcriptie

In de transcriptie zijn enkele conventies toegepast die om toelichting vragen:

- woorden waar de transcribeur niet zeker van is, zijn in **rood** weergegeven;
- in het handschrift doorgehaalde tekst - al dan niet leesbaar - is doorgestreept (bijv. ~~geest~~ of ~~xxx~~);
- de nummering van de bladzijden bestaat uit een door Eikelenberg geschreven ‘hoofdnummer’ (indien aanwezig) gevolgd door een door het Archief toegekend ‘nieuw nummer’ tussen haakjes, bijv. [10nn].

De annotaties in dit Deel III zijn, op enkele na, van mijn hand; de gebruikelijke voorbehouden zijn daarop van toepassing.

Barbara Jensen, februari 2020

Collectie Aanwinsten 1412-1984, inventarisnummer 392

Aantekeningen betreffende schilderen

Transcriptiewerkgroep Regionaal Archief Alkmaar 2018

711 [7nn]

Van wapenschilden

Dat men de schikkunde ~~en de~~ van de **herstoreren** en cieraden en bijvoegsels der schiedenissen wel verstaat, zoo valt het ligt de wapenschilden te schikken en 't¹ inventeren. En dus kan men de onnozelheyt, zoo men haar een wapen wil malen, den schilt met een wiggewolt lam op een hemelsblauw velt verzien, gemerkt dit dier voor 't regt afbeeltzel van dezelve wort gehouden, dit blauw een hemelze onnoozelheyt afbeelt. Dus kan men 't onverstant of een onverstandigen, een stooterig bok, enzoovoorts, yder een dier of ding toe-eygenen, die hem voeglijk is. Hiertoe kan men ook aanmerken dat yder verf² veeltijt enige betekenis wert gezegt te hebben.

¹ verschrijving: 't (het) moet zijn t' (te); Eikelenberg gebruikt echter consequent 't voor beide woorden

² 'verf' in de betekenis van 'kleur'

Commun ou bourgres [*Het gewone volk of de welgestelden*]

Les gens d' Alkmaar plegen voor
cinqante ans³ in hun bruiloften de tafel
met ham en ook schapenbout te voorzien en
slegs 8 guldens guldenwijn te schenken,
de bevrologte kaarzen op dusdanige bel-

blinkers romtom aan de want
met veel tapijten bedekt te hangen,
terwijl na gewoonte de kopere pan, hoepen en
tenekranzen voor de schouwmantels te pronk
hingen, 5 speelnooten⁴ van beyderley geslagt
de gehuwde poogden te verhuegen.
Dit geschiede op den zondag, want den adel zelf
had doe nog de gewoonte niet van dur de

week te trouwen.

Omtrent de begrafenissen

Gebruikt men doe ook nog geen kerkenbidder⁵
maar doe als de Hoornse.

Une livre à acheter nommé [*een boek om te kopen getiteld*]

...ding der planten van de heer

...

[*De rest van het blad is afgesneden.*]

De Thebanesen Cebes⁶ kan u leren hoe
waerdigen lof hij verdient, die door sodanige
taferelen al de werelt kan stigten;
de uytbeeldingen van Rypa⁷ zijn goede
voorschriften om dit te doen.

Aangaande de historiën

In de geheele konst hebben wij gezegt dat ge
de zeden enz. der volken enz. moet kennen
opdat ge den Zaligmaker van geen
~~Mogol~~ of Hoogduitse Joden doet kruyciegen,
ten waar gij er een sinspelende lering me
voor had; of de groote Mogol of
Persiaanse schach op een gouden stoel
doet zitten.

Dog gij hebt nu vooreerst in agting te
nemen bijna 'tzelfde dat degeen die
spreken sal behoort te weten, namelijk

³ Frans: “De lieden van Alkmaar plegen [al?] vijftig jaar...”

⁴ speelnooten = bruidsjonkers en -meisjes

⁵ kerkenbidder = stelt nabestaanden in kennis van overlijden

⁶ Cebes van Thebes (c. 430–350 v.Chr.), Grieks filisoof; leerling van Socrates

⁷ Cesare Ripa (ca. 1560–ca. 1622), Italiaans estheticus, auteur van een zeer invloedrijk emblemataboek gebaseerd op Egyptische, Griekse en Romeinse emblemata, in 1644 in het Nederlands vertaald als *Iconologia of Uytbeeldingen des Verstands*

waar en tot wie hij spreekt enz.
Want gij kunt onberispelijk op d' ene
plaats dingen brengen die elders
bekijvenswaardig zouden zijn. Hoe
kostelijk een ding is, als 't niet
past daer 't is, zoo is 't niet
dan verachting waardig.

Dog schoon 't Hoogstraten⁸ verwerpt,
wij zeggen met Vos⁹ dat men Medea¹⁰
haar kinderen wel voor het volk mag
doen vermoorden. 't Bewijs kunt ge bij Vos
vinden, want van deze dingen heeft
egter eenyder een schrik en niemand
zal Atreus¹¹ navolgen in 't **toestoele**n
van menseleden tot barbaarse spijsen;
veeleer zullen zulke gruwelen hem
van de gedagten daarvan doen
schrikken, dog zoo is 't niet met de
onkuyse schilderijen. Zie de voorgaande aenteken[ing].

188 [10nn]

Voorts schilder geen geringe historiën
maar agt u verkiesingen daar te hoog toe
en let wel op al de omstandigheden die er
in een geschiedenis vereyst en beschreven worden.
Schoon Hoogstraten slegs maar stelt dat men
in de historiën voornamelijk ~~maar~~ op dry
dingen te letten heeft, zoo meen ik dat men
die met geen 6 kan bepalen maar al
degeen moet waarnemen die er de reden
konstigt van geven als tijt, plaats, persoon
enz. want: tijts des jaars en der euw
in de personen in de daat van
een geschiedenis.

Moet ge ook waarnemen van wie en van
waar en uyt wat lant zij zijn, voorts
past het u ook te weten van wat
gedaante en aart en mijnen en in wat ouderdom
of staat gij hen verbeelden moet en hoe gij
yder aankleding of cieraat of gebaar
hebt te kennen. Dit hoort tot de voeglijkheden;
zie hiervan de voorreden van Vos over Medea.

En voorts om de eygenschappen gemelt
te kennen, de boeken der digters, ook Hoogstraten.

⁸ Samuel Dirksz van Hoogstraten (1627–1678), Nederlands kunstenaar en schrijver

⁹ Waarschijnlijk Cornelis de Vos (1584-1651), Vlaams barokschilder

¹⁰ Medea = figuur uit de Griekse mythologie die Jason hielp het Gulden vlies te veroveren en later hun twee kinderen vermoordde toen Jason haar in de steek liet

¹¹ Atreus = figuur uit de Griekse mythologie die uit wraak de kinderen van zijn broer vermoordde en hun lichamen aan zijn niets vermoedende broer als dis opdiende

Wij zullen 't in 't gevolg in een bysonder
deel pogen te vervatten hoe dit en dat
volk en lant en persoon van gestalte
is enz. en wijsen aangaande de geschiedenis
te verscr... een korte weg en voorts ter boeken.
Dog om een algemeen voorbeeld der
verwing te geven is 't nodig dat wij enige
volkeren en personen ten dien eynde beschrijven.

In de verwing moet men
ook de beschrijving der geschiedenis wel in agt
nemen, want Moses was goutgeel, Saul
de schoonste man maar Davit bruyn; dat onsen
Cesar¹² ook in zijn orgelstuk wel heeft waerge[*maakt?*]
schoon 't stuk te kostelijk is om zo verwaarloost te
[*wesen?*].

189 [11nn]

Voorts van de hartstogten

Men moet die in yder persoon na 't belang
dat hij in de zaak heeft, doen zien; ten 2^e
de eygentlijke bewegingen de lichamen na hare
doeningen toepassen en ten 3^e dat se zig op
een wijs vertoonen die de konst eygen is.
Dog ik meen dat als men gezegt heeft hoe, waer,
waarom iets gebuert en wie 't aangaat en
als men voorts de tekenkundege regelen opvolgt,
datter deze herhaling van wetten onnodig is.

Doe eenyder door u truerspelige beelden
bewegen of lachen van genuegte en verschep¹³
uzelf als in een toneelspeler die alles
volzinnig weet uyt te beelden; stel u als
gij voorhebt een geschiedenis te maken wel
voor 'tgeen u werkers te doen hebben, maar
geloof vrij dat ge hier een digter behoeft
te wezen of dat ge tenminsten de hulp
van een digter zult van noden hebben
om u zulks te verbeelden. Des
poog alles als een digter en voeglijk
en zoo kragtig uyt te druckken als
gij kont en de verschillige droefheden
en blijtschappen wel de doen onderscheyden.

Van de kolorering der schaamt, sie Virgel¹⁴
daar hij Lavinia uytbeelt.

¹² Caesar van Everdingen (1616/17–1678); kreeg in 1643 opdracht om de deuren van de orgelkast van het Grote orgel in de Alkmaarse Grote Sint Laurenskerk te beschilderen met 'de triomfe van den Coninck Saul'

¹³ verschep uzelf = transformeer uzelf

¹⁴ Publius Virgilius Maro (70–19 v.Chr.), Romeins dichter; Lavinia komt in zijn *Aeneid* voor

Om de voeglijkheit in de doeningen der kinderen te kennen leren zijn Ostades¹⁵ printen dienstig.

Van de lijdingen des gemoets en de doeningen der leden: Goere¹⁶.

In de historiën

heeft men waar te nemen een behoorlijke of nootsakelijke bijvoegsels van stofferingen en tamme of wilde dieren.

190 [12nn]

Voeglijkheit en schicking

Zoo gij voor hebt enige somerlugt te schilderen, laat de lugt elk aanbranden de tronyen als van de zon geroost, na 't water snakken en als Moses in de bare woestyn, Lisimachus¹⁷ of Krassus¹⁸ in Armenon of elders.

Storm en onweer

Laat de golven opstuywen en 't schip in zijn vaart pogen te keren en 't schip door de schuymende golven hene snuyven, 't buygen der riemen of masten, 't beleyt des schippers, 't geweld der winden en 't bewegen en 't breken der baren, 't bliksemen, zig dooreen vertoonen.

Tot een voorbeeld van 'tgeen er in de historiën waar te nemen is

diene de lijding en opstanding van Kristus ten eynde toe en ook in de kolorering voorgesteld te worden.

Hierin moet waargenomen worden den tijt van 't jaar, dag, enz. en voorts 'tgeen wij hier in vervolg zullen zetten. Dog eerst zal ik u nog zeggen dat men ten dien eynde heb te weten uyt Goeree hoe zig elk en sijn leden best schikt in sijn bedrijven, hoe dan zulk en zulk een aanschijn en trekken der aanschijns verbeelt en dat in kayser, koningen en groote vorsten moet de doorlugticheyte ten aanschijn uyt en in yder lid verschijnen.

¹⁵ Adriaen van Ostade (1610-1685), Nederlands schilder, graveur en tekenaar

¹⁶ Willem Goeree (1635–1711), Nederlands boekverkoper, uitgever en schrijver, vooral bekend door zijn werken over kunsttheorie

¹⁷ Lysimachus (361/360–281 v.Chr.), veldheer onder Alexander de Grote

¹⁸ Marcus Licinius Crassus Dives (114/115-53 v.Chr.), Romeins politicus

Veltoversten, ridders

de dapperheyt, het beleyt enz.

191 [13nn]

Raden

de agtbaare staticheyt

Ruyters en soldaten

een fiere, roekeloose dapperheyt en woeste
forsheyt

Dienaars

somtijts een wakkere vaardicheyt

Slaven

van gelijken, dog doorgaans een
slaafagtig wezen

Pausen en hoogepriesters

een heylige eerwaardigheyt daar
een meer dan menschelijckheyt
onder speelt

Kardinalen

een wijse eerwaardige matigheyt

Bisschoppen, wijsheyt en lering**Prelaten en priesters,**

een eenvoudige dog schrandere
opregtheyt en ijver

Wichelaars, vestalen, nonnen en

korallen[geen beschrijving ingevuld]

Van 't beginnen ener**historij**

Soo men die met stoffen die ligt
uytgewreven kunnen worden, wil
schetsen, zoo past het dat men de
grond en gebouwen ... eerst schetst en
daar voorts zijn beelden opstelt om
alles zoo na de gront met meer
zekerheyt na zijn maat te stellen,

200 [14nn]

maar andersins moet men de beelden, en dat
de voorste eerst doen opdat het werk geen
bayert daar alles in verwacht is, gelijk
maar ten eersten zuyver en kenbaar is
zelf voor de onkonstige.

[*in marge*: wat persoon of eerst]

Voorts agt ik dat men de voornaamste
personagies eerst moet aantasten op-
dat men niet vaart als de antyke
Euphranor¹⁹ en d' Avinci X²⁰, dog dewijl de schilders
de digters flugten en enige in 't begin,
andere in 't midden of in 't eynde best en
vuregst zijn, zo moet elk zigzelf
kennen en telkens doen wat hem dan best
toevalt.

[*in marge*: L. d' Vinci in een avondmaal daar hij eerst de apostelen opschildert, hebbende aan hen al
zijn kragt versleet en sig aan Judas ten eynde wrogt.]

[*in marge*: tot de Passy]

Maria

moet zimpelheyt en schoonheyt, ootmoet die de moeder des Heren past,
vrolykcheijt, gestadicheijt en vrolijkheyt, ook
nedricheyt, schoon er de roomsen soo kostlijk
opschikken.

[*opgeplakt fragment*]

In 't ordenen

moet men waarnemen dat zoo nog wet nog reden
zulks verbiet, men de personen die juyst dus of
zoo gekleurt van kleet moeten zijn, nevens
andre plaatst die best met hem schakeren, als bij
exempel: Jan is de hoofpersoon, Piet, Klaas, Kees
en Lou versellen hem in 't tafereel, yder moet er
zijn en tot welschikking iets doen, dog of elk
van hen aan d' een of d' ander zij van 't hooft
of ymant van hen geplaatst moet zijn, is
onbepaalt. Daarnevens is 't hooft root, Kees
groen, Piet blau, Klaas geel, Lauw wit van kleren,
volgens de wet deser historij. Om nu best te schakeren
voegtet dat ge de roode naast de blauwe enz. zet.

[*einde fragment*]

442 [15nn]

Utbeelding der geschiedenis door
bijvoegingen. Zie hier d' eygen
woorden van J. v. Vondel²¹

[*begin citaat Vondel*]

Hier word ick belust om door Rubens²², de glori der
penseelen onser eeuwe, een heerlijk en koninglijck
tafereel als een treurtoneel te stoffeeren. Hij valt

¹⁹ Euphranor, Grieks kunstschilder (4^e eeuw v.Chr.)

²⁰ Leonardo da Vinci (1452-1519), universele mens; de X verwijst naar de margetekst over de Laatste Avondmaal

²¹ Joost van den Vondel (1587-1679), Nederlands dichter en toneelschrijver; citaat is uit de inleiding van *Gebroeders*

²² Peter Paul Rubens (1577-1640), Zuid-Nederlands schilder, tekenaar en diplomaat

aan het tekenen, ordineeren en schilderen, nogte
zijn wackere geeft rust eer het werkstuck
voltoyt zij. David zit er zwaarmoedig op den
hoogen troon, men ziet er door een poort
in 't verschiet de drooge, dorre en dorstige landouw²³
quynen, boven in 't gewelf van 't prachtige marmeren
en cederen hof swieren zonnige engelkens, die
naar de gewoone zinrijkheit der aller vernuftigsten
schilders, elk om strijt bezig zijn om net uit
te beelden 'tgeen ter zaecke dient. 't Een
schijnt het vonnis der gebroederen uit een half
ingerolt blat te vellen; een ander geeft met een
gesloten waterspuit te kennen dat de hemel
gesloten zij; een ander beduit met een dompige licht-
fackel, een ander met eenen waeier in 't aens[icht]
waiende, hitte en benauwtheit. Twee andere schijnen
twee stammen uit te beelden, te weten het een dat
vrolijk van opsicht met kroon en scepter in top
vliegt, Juda; het ander dat verbaest en truerig
van gelaat en met den hoofde neerwaert vallende
naar de vallende kroon grijpt, Benjamin. Andere
maken een ijzere keten klaer om der misdadigen
halsen te sluiten. Een ander druckt met weegschael
en swaert de regtvaardicheyt der straffe uit.

443 [16nn]

Sauls veweze naekomelingen staan voor ~~deht~~
den rechterstoel en zien zeer deerlijck, overmids
Benajas, den lammen Mefiboseth en het kleentje
Micha, op het wenken van 's konings oogen en
wijzen des ~~uitgestreken~~ uitgestreckten scepters, uit
den hoop treckt, terwijl de Gabaonnens met
wraeckgierige en gloeiende aengezichten, aen d' eene
zijde op hun recht dringen en aen d' andere zijde
hem benauwen het misbaar en de traenen der
alderbedruckste Michol; waernevens de
stockoude weduwe al bevende met de ~~regte~~
rechtchant op haer stoxken en met de slinke²⁴
op de rechterschouder van hare kamenier
luenende, met een lachende aenschijn melt dat zij
van rouwe aen 't mijmeren geslagen, niet weet
wat ze zeit. [*Einde citaat Vondel*] Dusver Vondel in zijn opdragt
van zijn *Gebroeders* truerspel.

rasend actie P. en Pauls truerspel²⁵, Vondel. Pasiën.
Komt Nero als een dolle Orestes²⁶ vlugtig en verschrickt
voor de wraak en zegt den digter: de vlam, in 't rotte

²³ landdouw = akker, dreef

²⁴ de slinke = des linke (linker hand)

²⁵ J. v.d.Vondel, *Peter en Pauwels. Treurspel* (1641); tekst gesproken door Agrippa, 5^e bedrijf

²⁶ Nero (37-68 n.Chr.) = vijfde Romeinse keizer; Orestes = figuur uit de Griekse mythologie; slachtoffer van het noodlot waaraan hij zelf niets kan veranderen

bloet gesprongen²⁷, knaagt het vlees, hij [*hijght*] naar zijn adem,
zijn spraak is schor en heesch, de tong slaat ijzerklanck
en slibbert onder 't spreken, 't aansigt is doodverwig,
bleek en blauw als loot en is hier [*en*] daar gevlekt,
't hoofd steekt hij somtijts omhoog, nu zakt en hangt
het zwaarmoedig, totdat hij om 't kraken van een duer
aan 't schrikken geraakt, opschiet. Twee blikken zoo root
als vuer en bloet opspalkt en om het **siet**, 't haar regt-
op te berge staat om zijn verbeeldingen. Zijn leden sidderen,
't koude sweet breekt uyt en hij verdaagt met open
keel al 't hofgezin en

- [17nn]

[half blad gelijmd op rand van uitgesneden blad]

Het past wel witte bij brujne mensen te zetten.

De heerlijke hulsels, de oor- en halscieraden, nog de
flonkerenden baggen²⁸ maken de Spartaanse bruyt soo
aenminnig in de oogen der princelijke harder²⁹. Dan de
twee Moorsee jongens die de lange sleep van haar
spierwit feestgewaat, dat op elke tret van gout
en blakende gesteenten kraakt en rammelt, met
hun bruyne armen opbueren, terwijl het afstraalsel
van de blanke leden der ~~koningin~~ geschaakte koningin
~~hun~~ het lichaam dezer swartjens bevalliger maakt.

Dan de aardige sluyers die bij buerten met blauwe en orangie
zijde, tiriers³⁰ purper en zilverdraat gestreept
en doorweven met hun goude franje, van de gedrongen
middel tot over de vleesagtige kniën afhangen.

- [18nn]

[fragment gelijmd bovenaan half blad]

De esmeralden³¹

Men heeft geen reden het groen uyt de vluegelen der
hemelboden³² te houden, vermits de schoonste vederen der
schoonste vogelen met deze verf zijn geschildert en op **ged**** hierboven
en de door groene esmeralden de muren van 't Jeruzalem,
de stat des grootsten konings, de bruyt des hemels, verciereren.

[einde fragment]

[het begin van deze tekst is afgeplakt; de rest van de bladzijde is doorgehaald]

...over gout te lijmen. Nog wat brasily³³ van asijn betreft
en deszelfs veranderingen.

Fenix, hals goutgeel, 't lijf purper, de staart
hemelsblau met rode veren dus vermengt, op 't hoofd
een cierlijke kroon van veren.

²⁷ gesprongen moet zijn: ontsprongen

²⁸ baggen = kostbare stenen, al dan niet in een zetting gemonteerd

²⁹ harder = herder

³⁰ tiriers purper = Tyrisch purper, koningskleur

³¹ esmerald = smaragd (steen); groene kleur

³² hemelboden = engelen, godsgezanten

³³ brasily = brazilie of brezilie, kleurstof gemaakt van brazilhout

Purper vogel

het lijf blau, purperen snavel, lange rode benen.

De logt

is bij buyig weer schooner blau dan anders, zoo is ook een schone tronij onder de tranen, een roos onder de douw.

203 [19nn]

[*in marge*: Op een wijs als de taalkundige die eyndelijk zoo vast werden dat ze de talen als hun eygen spreken, sonder op de regels te denken. Zoo kan men de passer in 't oog krijgen.]

~~Van 't beginnen~~

Hoe men de passer in 't ooge

krijgt³⁴

Ik meen dat men de maat zoo vast in de hant en 't oog kan krijgen, dat men die niet als zelden en bij ongeluk zal te buyten gaen, op een wijs als degeen die volgens hun aart bekwaam zijn tot digten, zonder nog de verscheyden maten te verstaan. 'tWelk onmogelijk is zonder oefening, in 't eerst gewoon zijn op hun vingers te tellen en als te meten of hun vaars de behoorlijke maat heeft, ten lesten zoover komen dat se zelfs niet eens hun gedagten bezig houden op de maatschikkinge van hun woorden, maar slegs alsof 't hen aengeboren waar, hun woorden op een vaste maat laten rollen, zonder dat se zelf terdegen weten dat se de maat waarnemen en zonder de minste telling of vergelijking, aanstonts hunne fouten die zij in hun werking hebben zien.

In wereltse mensen

beelt men de blijtschap Laetitia³⁵; in de godvruchtige, verhueging, *gaudium*.

Johannes

moet de opregthet en gewisheit des gemoets ten aansigt uytzien.

Men moet

slegs een ogenblikkelijke beweging die de daat der geschiedenis enkel en eenwesig³⁶ vertoont, vertoonen.

³⁴ de passer in het oog krijgen = door observatie en veel oefenen, heel nauwkeurig, zonder nadenken, kunnen tekenen; wordt besproken in het boek *Inleyding tot de hooge schoole der schilderkonst* van Samuel van Hoogstraten

³⁵ Laetitia = Romeinse godin van de vreugde

³⁶ eenwesig = eenwezig, van één aard

Tot de Passi

moet op de pligt van yder lit
gelet worden, ook 't schimpwijzen der vingers.

204 [20nn]

Van de plaats

moet men seggen dat die overal kan zijn.

Van **gebouwen** moet gij u volgens
de historiën bedienen en rykelyk
cieren en stofferen

want

het bouwen kost u geen groote moeyte, nog
minder gelt. Behang u werck aardig
met festoenen enz. Let op 't stathuys
van Amsterdam en beeld zegeboogen,
paleysen, raadhuysen, vegtperken³⁷, renbanen,
tempels, badstoven, gewelven, trappen,
pylaaren, pedestalen, bazementen,
grafgebouwen, vazen, schoupotten, statuen,
fonteynen, lustgaarden, galeryen en
zelf 't Niuw Jerusalem, dog daar-
voor zullen u verwen beswijken.

De lantschapp of gebouselen in een history

Vlegt en besaay met piramiden enz.

Lantschappen

moeten met hun eygen bergen, bomen
enz. beplant zijn. De Hollantse
zeestranden dragen noijt Noortse steen-
klippen of hemelhooge bergen; of haar
duijnkant geen lykcyressen³⁸ of dikke ceder;
en het penceel zou liegen zoo het
de Noortpool met welige lustgaarden
liet pronken, weynig anders dan **St*****³⁹
de yselijke walvissen op 't lant dee
swemmen.

Van de bomen zie Virgil.

Van jagten de printen van Rubens,
Callot, Temperst⁴⁰ enz.

³⁷ vegtperk = strijdperk, arena

³⁸ lykcyressen = afgeleid van het gebruik onder de Romeinen van een cypres als teken van rouw

³⁹ de naam is zeer moeilijk te ontcijferen; mogelijk een verwijzing naar een schilderij van Jan Havickszoon Steen (ca 1626–1679) of naar het schilderij *Walvisvangst bij de kust van Spitsbergen* (1690) van Abraham Storck (1644–1708)

⁴⁰ Jacques Callot (1592–1635), Frans kunstschilder, tekenaar en graveur; Pieter de Molijn (1595–1661), Nederlands schilder, graveur en tekenaar, kreeg de bijnaam “Peter Tempesta” vanwege zijn ‘stormachtige’ taferelen

In de lantschappen

moet men wel op 't wegwijken en verkorten
 letten en hoe yder lant en velt geaart is
 en zoo hier als elders geen slegte
 verkiesingen doen. Zie van 't lantschaps
 heerlijkhyt Hoofds Bato⁴¹.

Zie toe dat ge in dezen de spartelige
 meyen⁴² natuerlyk volgt want den bezemagtig
 cipres en krombogtigen eykeltak gelijken
 niet na elkaar, linden na willige nog
 bueken na castanje. Rotsen gelijken niet
 na duynen, nog dijken na ijsbergen en
 grot[t]en enz.; biesbossen na korenakkers nog
 takken der wortelspruyten na lillend riet.

[*in marge: Hoogstraten*]

Neem in agt dat de klare voorgrond met
 groote kruyden zij klaar en groot en een
 hoek van 't werk vullende enz. Laat het
 kromme wagenspoor aen eene der zijden
 zagtjes rysen, hier week en slykerig, ginder
 ten huevel op in mulle zanden of bare
 heydenvlak leggen; de sloten en vijvers
 of wyers doorgeklooft met swanenborst
 waterpas, de beekjes ten dalen glijen,
 u gebouwen ****st staan, boeregehugten
 koddig en bouvalig opzij hangen.

Let op tijt des jaars:
 de maij geeft ander geboomt dan
 de herfst die de bladen afschut.

In 't planten der
 hooven kunt gij volgens de duerzigkunst
 u perken en heyningen schikken, oranje en granaten
 aen de afschutsels, pers en abrikoos aan de
 noortwal planten, de prieelen na aart bekleeden
 en er neglentier duer de mierthul⁴³ vlegten;
 voorts de tuytboeken⁴⁴ volgen.

Wildernissen: wiltplantes er ordentlijk maken.

De omstandicheijt of 't bijwerk

't Past wel enig dier of vogel te pas te brengen,

⁴¹ P. C. Hooft (1581-1647), auteur van historische drama *Bato* (1626)

⁴² meye = mei, meitak, bloeiende tak; ook meiboom

⁴³ negelentier = egelantier, benaming van de wilde roos als heester; mierthul = myrtus

⁴⁴ misschien verschrijving voor tuinboeken

een Moor bij witte maagdekens, een spelend kind bij een grysaart, gewapenden bij naaken te voegen enz. En 't werk aardig met alderhande tuyg, sieraden enz. op te pronken.

Maar hier moet men weer toesien op den tij, dat men d' apostelen als Bruegel⁴⁵ niet met Pater Nosters⁴⁶ voorsie want Sint Dominikus⁴⁷ heeft 't eerst veel hondert jaar na hun gevonden.

Vermogen

Men moet geen vogel op een corenayr zetten sonder die te buygen.

Omstant of bijwerk

is eygentlyk datgeen dat men ymant volgens zijn aart of waarde bij moet voegen, als Jacob moet schapen bij zig, Alexander en Hannibal in 't harnas zijn, Krezus⁴⁸ bij de schatten enz.; de propheten voegt het droomen en gezigten te zien; kluysenaars zig in bekenelen⁴⁹ te spiegelen.

[opgeplakt fragment]

Van d' ordenering

Zie Vondels lierdigten lib.2, fol. 312 en 313⁵⁰.

[einde fragment]

Voeg bij een raatheer van Rome een strafbijl, een senatuer een schiltpadschelp in den *****n**, de regter aan een schryftafel, een ritmeester een heyrhamer⁵¹, een hopman te voet een wimpel en doe voorts yder aan zijn gereetschap of kleding kennen. Zie **verder**.

⁴⁵ Waarschijnlijk Pieter Bruegel de Oude (ca. 1526-1569), Zuid-Nederlands schilder, tekenaar

⁴⁶ paternoster = rozenkrans

⁴⁷ Dominicus Guzmán (1170–1221), stichter van de dominicanen

⁴⁸ Jacob, volgens de Hebreeuwse Bijbel de derde aartsvader; hoe hij zijn kudde verwierf staat in Genesis; Alexander III, koning van Macedonië (356 v.Chr.—323 v.Chr.), beter bekend als Alexander de Grote, creëerde een van de grootste rijken uit de oudheid; Hannibal Barkas (247 v.Chr.-183 v.Chr.), Carthaagse generaal bekend geworden als briljant strategist en grote tegenstander van de Romeinen in de Tweede Punische Oorlog; Croesus, Cresus (ca. 595 v.Chr.-ca. 546 v.Chr.), puissant rijke koning van Lydië

⁴⁹ bekkeneel = schedel(dak)

⁵⁰ De voornaamste leerdichten van Van den Vondel dateren van na zijn geloofscrisis omstreeks 1640 en betreffen onder meer *Altaergeheimenissen* uit 1645, over de eucharistie, de theodicee *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst* uit 1662 en *De Heerlyckheit der Kercke* uit 1663, over aard en historie van de Kerk

⁵¹ heirhamer, heerhamer = hamervormig krijgswapen

Van 't hair zie Vondel daar
hij over in *Lucifer*⁵² beschryft.

De Jodinnen

[*in marge*: Sandijs ex *Hoogstraten*⁵³]

D' oude muffelen haar hoofd in lijnwaat
met knopen agter afhangende, andre
dragen hooge mutsen van dun blik. Ik
heb er ook van geslagen gout gesien.
Zij dragen borstrokken met broeken onder-
aan, des somers van lijnwaat, maar
swinters van laken en daarover losse
purpere vliegers. Dog dit is heden-
daags; van outs hebben se anders
gegaan, maar wijl⁵⁴ de oude mode
somtjits niuwe wort, mag er in de
Passe wel zoo een verschijnen.

Kleding

moet na 't lijf zijn, zoo in groote,
swier als verf en niet te veel
beswaaren nog te schaars zijn: sie
Virgiels Dido⁵⁵ en Huygens' *Seestraat*⁵⁶.
De groote sleepstaarten mogen
wanschikkelijk heten, dog niet altijt.

Den mannelijke Roomeynen

Tabbaart der Roomeynen moet zonder
purper zijn en tot de voeten toe
afhangen. Ten tijden van August⁵⁷
wier die afgelegd en swarte
rokken van 't gemeen van de rijke
scharlaken, purperen of andre kostel[ijk]e
verwen aangetrokken. De edelingen
kende men aan zekre halve maantjes
die zij aan hun schoenen droegen.

't Veltteken der Romeynen

was een arent; regterhant, wolf,
paart, swijn, minotaurus, stier of
het beelt des keysers, 't zij van zilver,
gout of vergult op een halve steng aen 't ent scherp beslagen, daar somtjits

⁵² Van den Vondel, *Lucifer. Treurspel*, 1654

⁵³ Verwijzing naar de *Inleyding tot de hooge schoole der schilderkonst* van Samuel van Hoogstraten, waar hij uit de reisverslagen van de Engelse reiziger George *Sandys* (1578–1644) citeert

⁵⁴ wijl = omdat

⁵⁵ Dido, koningin van Tyrus, hoofdfiguur in Virgils *Aeneid*

⁵⁶ Constantijn *Huygens* (1596–1687), *De Zee-straet van 's Graven-hage op Schevening*, 1667; gedicht over Huygens ontwerp voor een weg door de duinen tussen Den Haag en Scheveningen

⁵⁷ Imperator Caesar *Augustus* leefde van 63 v.Chr. tot 14 n.Chr.)

een kleyn vaanke aehing, waarin de spruek
S.P.Q.R.⁵⁸ geschreven stont.

208 [24nn]

A Passi

Van helmen

Gij kunt de helmen der Roomse oversten
met een burgerkroon, stede- of scheepskroon
vereeren, dog onse soldaten dragen die met
gout duerstreept of met vergulde nagels
beslagen en veeltijts zijn die met
beeldenissen en pluymadjen beschadwt.

Ringkragen en borstplaten en pansiers⁵⁹

De kragen en borstplaten zijn vaak
met beeldenissen of gesteente bezet,
de borstharnassen met verscheyde banden van
verscheyde metaal gebonden. Alexanders
pansier dat hij over een toegegorden
Siciliaensen rok droeg, was veel reysen
dobbelt gepikkeert laken. Zie voorts
Virgil: Eneas' wapenrusting.

En bedenk
allerley slag van boogen, pylkokers, basuynen,
trompetten, keteltrommen, tromlen,
standaars, banieren, veltekens, pluymadjen,
hoofbanden, gordels, broosen, voetzolen,
rijgschoenen, kronen, kronen, ketens enz.

Gebr[u]ijneerde schilden

zijn veeltijts met enige tronij of storij
als Eneas' schilt; zie Maro⁶⁰.

Kleyngeweer

als degens, swaarden, houwers, helbaarden,
strijthamers, herbijlen, pinkknodsen enz.

Van de zeden en kleding der

Joden zie
Josepus⁶¹.

Proncktaffels, spiegels, rustbedden, legersteden,
schabellen, banken, stoelen, kussens, troenen,
voorhangsels, tapijten, franjen, quasten enz.
zullen ligt te pas komen.

⁵⁸ SPQR = afkorting van het Latijnse *Senatus Populusque Romanus*, "De Senaat en het Volk van Rome", de zinsnede die
fungeerde als de officiële naam van het Romeinse Rijk

⁵⁹ pansier, pantsier = deel van wapenrusting ter bescherming van buik of lijf

⁶⁰ Maro = Virgil (zijn achternaam)

⁶¹ Titus Flavius Josephus (37 n.Chr.- ca. 100 n.Chr.), Romeins-Joodse geschiedschrijver en hagiograaf

De Romeynen tafels

wierden al van dolfijnen onderschraagt en hun dorst uyt beeldkruyken gelest, hare soutvaten na den enen of anderen god gemaakt. De voeten der oude

ledekanten

met het beelt van Mercurius besneden als een bezorger van slapen en droomen.

Nota

Maar wij kunnen er wel met iets tot de historij behorende versieren.

In de dieren

moet men soowel de schoonheit waarnemen en betragten als in mensen, maar behoudens haar natuurlijkheit. Zoo gij geen raad weedt om de dieren natuurlijk uyt te beelden, zoo **ver*e*ij** het in u werk, voornamlijk degeen die bij yder gemeen en bekend zijn als schapen, honden enz.

Maar monsters en verseeerde gedrogten als draken, griffoenen, saters en alle diergelijke verdigtsels kont gij ligt na u zin maken.

Het paart

komt ook in dese ordenantie te pas; sie Virgil. Ook van de koyen en honden die met de **fixen** brak en ranke wind in jagten te pas komen en werk en lof verschaffen want **Boffan**⁶² en andre hebben zig hierin eer behaalt.

Van de personele kennis

't Is een groote armoede van geest in de schilders dattse om Jesus van de menigte 't onderscheyden zijn hoofd met stralen omringen en zulks niet veel meer doen met zijnen hoedanigheden op 't aanschijn te vertonen.

In de historiën

zijn alle verhiefingen even na maar niet even nut. Ik houde dat men een grootse deftigheit in zijn werk behoort te brengen maar geensins dat de omslag en deelen die het behaaglijk kunnen maken en de

⁶² Boffan = niet gevonden

geestige bewegingen, kledingen, tronyen, enz. en de medewerkende dingen door een Roomse agteloocheit versuymt worden of de juistheit der ligten en schaduwen vergeet. Schoon Agnolo⁶³ en den groten Rafael⁶⁴ zulks niet zeer schijnen betragt te hebben, zoo men anders het werk niet van zeer ver moet zien, en in dit geval moest zoowel 't een als 't ander vergroot zijn. Yder heeft wel zijn kuer, maar 't is gewis dat een ding dat in alle deelen niet onberispelyk met de natuur overeen stemt, niet deftig mag heten. Al waar 't vrij van deze groote meestert gedaan, en dat de heldagtige duegden wel in haar geheel kunnen blijven, schoon de minste lydingen worden uijtgebeelt zoowel als in 't leven daar dit niet kan misstaan.

Nog

nadat ge u alles zoo klaar als mogelijk is verbeelt hebt, zo schik al u beelden zoowel bijeen dat se één schynen te zijn en datter nog teveel nog te weynig lyken geensins op rijen als de deelestukken.

't Ordenen is

een kunst, een wisse treffing der medevoeglykheit, overeendragt en maatschiklykheit zonder welk alles verwacht en vol strijt is. Hoe nodig

211 [27nn]

het is dat de geest tot dezen regel der vondingen in 't werk te stellen bequaam is, is ligt te begrypen: want schoon gij alle de bijzonderheden die tot een storij behooren kent en magtig zijt, zoo kunnen deze geen goede ordenatie uytmaken, even gelijk alle de bijzondere delen van een gegoten beelt, in een gietwinkel overhoop leggende, niet magtig zijn een beelt op te maken, tenzij yder lid in zijn eygen gewrigt geplaatst zij. Want het zal een afkeerlyk monster dat en een oor in plaats van de nues voegt, of dat men een been in stede van een arm aanset.

⁶³ Een van de vele bijnamen voor Michelangelo di Lodovico Buonarroto Simoni (1475–1564; Italiaans kunstschilder, beeldhouwer, architect en dichter) gebezigd door Eikelenberg en Van Hoogstraten; andere varianten zijn Agnoli, Agnolij, Agnoly, al dan niet voorafgedaan door Michiel, enz.

⁶⁴ Rafaël (Raffaello Sanzio, 1483–1520), Italiaans kunstenaar (voornamelijk kunstschilder) uit de hoogrenaissance

Hoogstraten

Evenals 't lijf, zoo heeft een trop⁶⁵
ook een hoofd, enz.

Voeglykheijt

Men moet een gevoeglyke maatschiklykheijt
in hoegrootheyt betragten in 't ordineren
en wel letten welke dingen elkander
schoner zullen doen schijnen, 'twelk
veeltijts door verschillentheyt
geschiet op een wys als de verscheide
spysen behaaglyk zijn. Dog de
verschillentheijt kan wel té groot
zijn: een Moor past wel bij Helene⁶⁶
maar een leew niet bij de lamken
te weyden, of met een kint te spelen
ten waar in sinnespel de kuyse
Diane⁶⁷ lijt geen saters aan de zey.

Nog

gelijk men geen heylige met prophane dingen
moet mengen, zo moet men ook alle
oneygentlyke ongerymt agten, want de
walvissen voegen niet in groene beemden.

Men moet ook toezien

dat men ons niet voor een loshoofd aanzie **om-**
dat we als Rembrant in de Predikatie der Doper⁶⁸
een hontje laat spelen of een vuyle vis op
fluweel leg.

[*custode zonder aansluiting op volgend blad: voorts*]

212 [28nn]

Vergelijking van 't een bij 't ander

Zoo gij klene saters bij een grooten rues⁶⁹
schildert, zoo zal men bemerken dat
zijn grootheijt van hun verschilt. Die
egter de gedaante van volwosse
boxvoeten vertonen laat haar vrij
wilde klimop tot een maat gebruyken
om zijn duym te meten, dus zag ik
er een in prent.

Men zou een muys en een olyfant
of kameel beyde wel kunnen maken
als in een **ouderdom** en behoorlijke maat

⁶⁵ trop = een troep dieren

⁶⁶ Waarschijnlijk word Helena van Troje, een figuur uit de Griekse mythologie, bedoeld

⁶⁷ Diana, Romeinse godin van de jacht, de wilde natuur, de geboorte en de maan; ook beschermer van de kuisheid

⁶⁸ **Rembrandt** Harmenszoon van Rijn (1606–1669), Nederlandse kunstschilder, etser en tekenaar; verwijzing naar schilderij *De prediking van Johannes de Doper*, 1634/1635

⁶⁹ rues = reus

als men die byzonder bezag, maar
't waar dwaasheyd die samen in 't
gareel te spannen, of de mensen boven
't gewelf te laten uytsteken, evenals
Jupiter⁷⁰ tot Olympias zou gedaan
hebben zoo hij magtig geweest had
op te rijsen in zijnen tempel.

Maticheyd in 't ordeneren

[in marge]

Niet te veel

nog te wynig

of gering

maar volkomen
nut

Overbelast u werk met geen onnodige dingen
of ledig staande beelden die daar niet
toe horen. Nog te sober als degeen
die Noags ark schilderde in een water-
werelt zonder iets anders; die tot
antwoort gaf dat het de Zuntvloet
was en dat men de mensen sou zien als
't water gevallen was. Nog te
gering, met niets dat besienswaard
is, of sonder zin te vertonen zoo een
geschilderde ~~wapenrusting~~ zou zijn
of een peer of appel enz.
maar 't minste moet wat willen
zeggen en een volle zin hebben.

213 [29nn]

De kleynicheden moeten in dingen
die van ver moeten gesien worden
niet zeer waargenomen werden, want
dus kan 't wel gebueren dat ietwes
wel gedaan is, nabij 'tgeen van
ver slegs aangeleyt sal schijnen:
exemple de **nies** noisettes.

Van de harttogten

Om deselve wel uyt te beelden moet men
zig in een toneelspeler verscheppen,
want even gelijk het grooter kragt
aan een reden bijset dat de redenaar
op yder zaak zig nu dus, dan
zoo aanstel[t], nu met de verdoemden
schijnt te lijden, dan met de zaligen
te zingen, dan of hij die
slegs zonder dese cieraden
uytsprak, zoo zal ook u werk
te heerlijker zijn als het zelf
den aanschouwer doet geloven
dat het doet hetgene het schijnt
te doen. Gij zult ook bequamer
zijn om zulks uyt te beelden
wyl gij zelf de levende doeningen

⁷⁰ Jupiter, figuur uit de Romeinse mythologie, oppergod en god van de hemel en het onweer

van u eygen leden in spiegelglas
kunt afzien en nabootsen.

Droefheytsafbeelding

[*in marge*: Vermanden⁷¹]

Thimanthus⁷², de aaloude schilder, doe hij
zig verpijnde om de offerhande van Iphigenia
uyt te beelden, maakte yder omstander droevig [*of*]
schreyende over 't sterven der ontschuldige maagd,
dog zodanig dat men yders droefheijt van elk-
anders kon onderscheyden, want de wichelaar
Kalchas stont er gants bedroeft, Ullisses
swaarmoedig, haar oom Menelaus jammerlyk
wenende, maar haar vader Agamemnon deckte
zijn aanzigt met een **flap** van de mantel
wyl hij deszelfs togt onmoglijk zag te verbeelden.

214 [30nn]

Maria

wert van de meeste als swijmende bij 't kr[u]ys
in de armen der andre Marijen verbeelt. Dog
't zal haar niet qualyk passen als een
Gotgelatene en moeder van de verduldigheijt
zelve, deze wijfze tederheijt te vertreden
en zig in dit uysterste gelaten aan te
stellen, 'tgeen Johanies duyster te kennen
geeft dat se dee als hij segt dat se met
d' andre bij 't kruys stont en bevel ontving
aengaande den discipel **en** ...

Voorts van de droefheijt

Moet aan vrouwen een andre droefheijt
dan aen mannen gegeven werden. Men
moet er na den persoons eygenschap min
of meer maken.

Van ordineren

Hoe gering u werk is, breng er geest
en swier in en betoon in 't minste zoowel
als in 't meeste u konst. Deel u werk
in drie, vier of meer hoopen
die yder als onder een bysonder hoeft
schijnen te hooren evenals de voor agter-
hoede en van een leger en verrijk ten-
minsten u werk met enig bijwerk en vertoon
niet slegs een ledige roemer op een tafel.

⁷¹ Karel van Mander (1548-1606), Zuid-Nederlands schrijver; bekend geworden om zijn beschrijvingen van het leven en werk van een groot aantal schilders in *Het Schilder-boeck* (1604); Eikelenberg verwijst naar het hoofdstuk *Timanthes, den seer constighen Schilder*

⁷² Timanthes van Cythnus, Grieks kunstschilder uit de oudheid (4^e eeuw v. Chr.)

[in marge: Hoogstraten]

Schikking der hoopen

Dat de hooftpersonadjen zig allerbequaamst voordoen; die van minder belang en egter tot de zaak horende, gezien en gekent worden; en de toegevoegde minst in de werg⁷³ sijn. Of, anders, dat den voornaamste groep de historij uytbeelt; den tweden daarna de nootsakelijkste medewerkingen; en dat de derden tot vergrootsing of versiering van 't heele werk dienen.

215 [31nn]

Dog in groote werken moogt ge u wel breeder uytstreckken, dezelve in tien à 12 of min of meer hooftgroepen verdeelen en deze weder in voor- en agter- en middeltogt. Zie hiervan 't oordeel van Agnolij⁷⁴.

[verwijst naar “Nota” hieronder]

En deze wetten moeten niet alleen in stillevens of beelden, maar ook in gebouwen en lantschappen waargenomen worden.

De plaats

De hoofdzaak moet zig op de beste plaats onbelet vertonen.

Nota

Men moet niet juist de groepen verdeelen als een leger maar na 't werk dat yder te doen heeft plaats en waarden.

Voorts laat in u werk een schijn van losse onagtsaamheijt uytblinken opdat het niet te gemaakt staat, maar of 't er bij geval vanzelf was gegroeyt. Deze onagtsaamheijt versiert de schoonste lichamen en huysen.

[in marge: Hoogstraten]

Samenbeweging, sprong en troeping

U beeldenissen moeten met malkander een welstandige beweging hebben, niet als de domme tonneelspelers die de redenen

Michelangelo, *Het Laatste Oordeel*, 1541

⁷³ Verschrijving, moet zijn: *werk*

⁷⁴ Michelangelo, *Het Laatste Oordeel*, fresco, 1541

die ze elkander behoorden toe te duwen
voor op 't toneel aan de toehoorders
uytbraken.

Sprong

Neem een aardige sprong waar, dat is een
welkunstige maar in schijn ongemaakte
plaatsing uwer beelden opdat men se niet
als in deelestukken tevens kan onthoofden.
Den bootsigen Ostade⁷⁵ kan ons hierin
leren en **andr** brave werken ons dienen.

[*custode zonder aansluiting op volgend blad: nog*]

216 [32nn]

Troeping

Deel u werk in aardige en welgeplaatste
groepen, evenals de redenaars hun werk
verdelen opdat alles verstaanlijker en aangenamer
zij. Hij maakt zijn toehoorders verdrietig
die onbepaald spreekt en veel te zeggen
heeft. En hij verblindt de aanschouwers die
te veel teffens⁷⁶ vertonen wil.

Laat u beelden niet te zeer gepakt maar
een losse swier hebben. Rubens, Rembrandt
en Jordaans⁷⁷ hebben een bysonder welstandige
sprong en troeping in hun beste stukken.

Om gewis in 't ordineren te ~~zy~~ worden
gewen u van jongs af veel historyen
te schetsen opdat ge u wetenschap door
oefening in 't werk stelt, en laat de
schetsen niet half gemaakt leggen, maar
maker op, opdat ge niet wispelturig
wort; 't zal misschien eerst swaar
vallen, maar neem gedult. Ten lesten
zult gij zelf het swaarste magtig
worden.

Dien u vrij van een anders werk,
gelijk Maro zig van Homeer⁷⁸; boots u
voorgangers vrij na, dog zie toe dat men
u dieverij niet merk of u daarvan betigt.
Leen ook noijt of zelden heele stukken
uijt het werk van anderen. Zoo gij bijgeval
iets uyt de outheyt leent, segt *Hoogstraten*, zoo
dient de rest van u werk het geleende
gelijk te zijn, of liever in duegt te overtreffen.

⁷⁵ Adriaen van Ostade (1610-1685), Nederlands schilder, graveur en tekenaar; bootsig = grappig, kluchtig, boertig

⁷⁶ teffens = tegelijkertijd

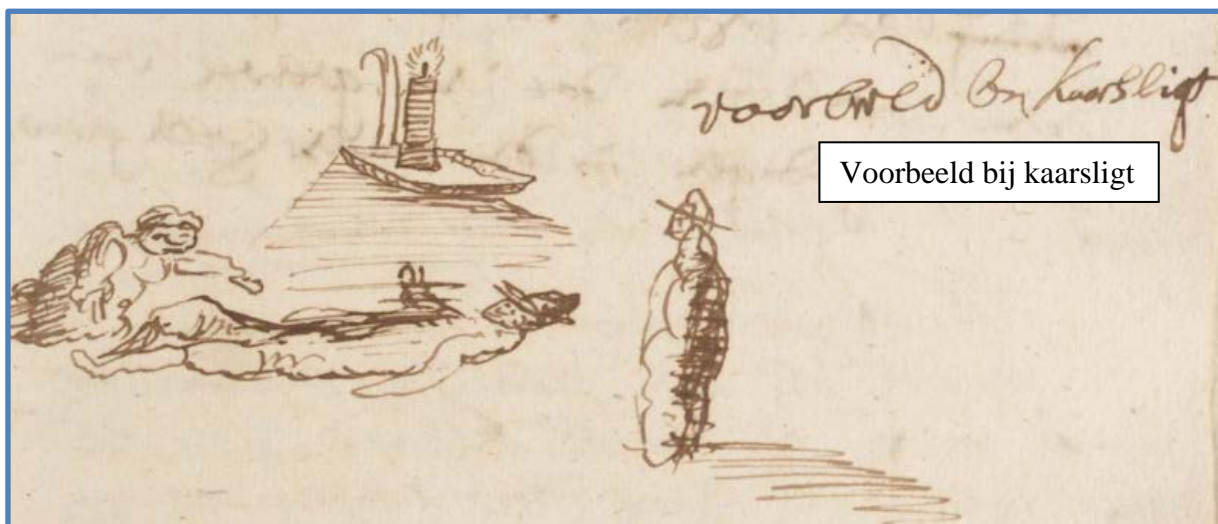
⁷⁷ Jacob Jordaens (1593-1678), Zuid Nederlands kunstschilder uit de Antwerpse School

⁷⁸ Maro = Virgil; Homerus (ca. 800 v.Chr. – ca. 750 v.Chr.), Griekse dichter en zanger

Dus poog liever vindingen op u eygen hant te baren, want die altijts naloopt zal noijt vooruyt komen.
Leen vrij de swier en kopeling uyt een ander.

- [33nn]

Men moet de dingen zoo schilderen in al hun deelen dat ze niet alleen van nabij 't geheel maar ook de deelen volkomen bevallig aan 't oog vertoonen, en egter na mate der afstand die met hun groote in 't leven over-een moet komen, van gelijken onberispelijke van ver kunnen gezien worden.
Zulx kan men doen volgens een regel die gelijk is met hetgeen in de mathematische vermaaklijkheden.

- [34nn]

Tot de verdigtselfkunde

behooren niet alleen de versierselen der dichters maar ook d' aardige vonden van brave meesters.

In 't maken van beelden moet men waarnemen dat men de voeten of pedestalen reguleere na de grootheydt der beelden, want te groote pedestalen zullen de beelden gering te kleyn doen schijnen, en te kleyne zal doen oordelen dat 'r gebrek van grootse gedagten in den maker hebben geweest.

[opgeplakt fragment 1]

**Van de personele kennis
tot de Passi**

De discipulen vóór de Pinxterdag moet
werltgesinder wesen dan na. Jesus ten
ouderdom van 30 jaren.

Allerhande volkeren op't hoge
feest der Joden bij de Passi.

[einde fragment 1]

[opgeplakt fragment 2]

Men moet de afstand der plaatsen
en steden in d' ordeneerkunde weten om
daauit te weten of men hen in
't werk te pas kan brengen.

[einde fragment 2]

[op origineel blad]

Uitbeelding van de Rijn, Nekker
en Maas enz., zie Vondels lierdigten
en bij dezelve schrijver verscheydene
ordinantiën van schilderijen.

Men moet de grootheyd der
paarden schikken na den arbeyd
die zij moeten doen; een groot paart
of zwaren os past de ploeg door
taijje klaygrond te trekken, een ligter
tot andre dingen gebezigt te zijn.

**Verscheijde ligten
mogen dickwijls in de werken waargenomen
worden**

Daar de regtvaardige Jesus voor de onregte
regterstoel staat magh een was- of piktoorts
op het werk toelichten en de bleeke maan
door een open venster of glas in een donkren
hoek daar nog toorts nog rijsende zon bij
kan reijken wegens een trop volk, een dicke muur,
een gordijn of iets anders, haar schijnsel laten zien;
terwijl men elders door een ander venster of duer
de zon ziet opgaan en aan de hooge
duerposten en in de vensters of elders aan de
ope lugt een anderen dag er niuwe schaduwen
scheppen. De volle Paaschmaan schiet haar
ligt hier kenbaar zonder dat men daar veel
op hoeft te studeren tegen een muur die
haar rug na de zon keert en de zon
kan gemakkelijk op een hoge gaanderij de
omstaanders beschijnen, schoon de toorts

den regter de zon des levens doet zien.

Of men kan het dus stellen: dat een toorts
in den drang der omstaanders op de vergulde
zetel des Stathouders toeligt en de maan
aan de eene hant de rug van enige
krijssluiden die in de hoek van een ander
deel van de geregtkamer schijnen te wijken
en hun blinkende schilden en gladde harnassen
beschijnen; de zon door een open duer of
twe van een andere kamer laten zien.

114 [37nn]

Maar men moet zich wel wagten de ligten
zoo na bijeen te brengen dat het één het
ander of één van allen de andere volgens de
reden onkenbaar maakt 't zij door de-
zelfs kragt of plaats. Hiervan nog
nader.

Of anders kan men ook terwijl er een huys op
het paneel in de vlam schijnt te staan
enige verbaasde[n] op het kleppen der klock uit
dueren en vensters met kaarsen sonder kandelaars
of lanterens in de hant laten kijken, schoon de
maan nog niet onder of hoog op is gegaan.
Maar wie den hemel wil openzetten moet
zig wagten meer dan één ligt te laten
stralen. Alle zonnen, alle glansen beswijken
voor het licht en de ziel, zon der hemelingen.

Maar zo gij lust hebt de dertele herten
der wereltlingen te temmen met een verhoogschets
van den grootsten regtdag deser werelt en
zijne wonderen, schricklijkheden en rijkdommen,
zoo sla wel gade dat ge de, de⁷⁹ overwonder-
lijkheden en d' afstraalzels van 't onendig
licht des hemels op zijn plaats en kragt
poogt waar te nemen op de aarden en in de
wolken die reets van de weerglans der
vlammen zoo wel vuur schijnen van onderen als
degeen die reets niet dan gloeynde droppen
op de wereltlingen regenen, daar zig de
blicksem yselyk onder neerstort, al de werelt
in gloeynde vlammen stelt en de godloose
doet vresen dat se geen andere hel zullen
hebben dan de lustprielen, dertele ledikanten,
paleysen en goutmijnen, beminde dingen der verblinde
zielen, die reets op hun lichamen de stralen

⁷⁹ 2 x 'de': waarschijnlijk een verschrijving

der alverslindende vlammen wederkaatsen, die sij straks
 zullen gevoelen, zonder hoop van oijt
 verkoeling te zullen vinden in hunner tranen,
 die uittgedroogt zijn van de schrik voor de
 hitte van den toorn des **lams**. Het schreijen
 is 't lot van de verliefde en verlijde storten tranen
 zonder hoop van oijt verligting hunner ellende
 te vinden in het licht van de zon die
 reets met al de hoofdstoffen verdelgt wort
 en des geen meer licht kan geven aan maan
 en werelt. Waar zal men hier de schadu
 en dag bepalen? De hele werelt gaat onder,
 het vier heeft aan alle zijden d' overhant
 en in deze algemene verweering zijn ook
 de schaduwen en dagen verwert en met regt,
 dewijl de lichamen ziende en gewaar wordende
 'tgeen zij noijt gewaar wierden, het volgen
 moet dat ook de schaduwen daarvan ongewoon
 zijn.

Nota

Dewijl dit onder de leste dingen moet komen,
 zal het niet ondienstig zijn dat ik mijn
 pen laat weijden in de trekken ener vertoog-
 schets van 't oordeel om tevens met
 het eynde van de verwing der sienlijke dingen
 haar uysterste ondergang stigtelijk te toonen.

[opgeplakt fragment]

Enige willen dat het onmog[lijk]
 zij de colorering genoegzaam
 te beschrijven, bijbrengende da[t]
 men al de veranderingen die
 daarin vallen niet kan bepal[en,]
 veel min daar een voorschrift
 in geven hoe zig in yder te drag[en.]
[einde fragment; tekst gaat op 39nn door]

- [39nn]

Ik sta hun dat toe, dog geensins
 dat men onmogelijk dezelve
 genoegzaam kan beschrijven. Voor-
 eerst is 't zeker dat men van
 een enkele de stant, bijvoorbeelt
 een naakt, een nette beschrijving
 kan doen, 'twelk wij op sijn plaats
 na ons vermogen hebben bewesen en
 breder gedaan kon worden zoo
 eenig braaf meester de hant
 aen 't werk wilde slaan. Daar-
 bij is 't ook mogelijk van een beelt

daar twederleij slag van kolorer
in waar te nemen is een nette
beschrijving te geven, bij exempel
van een naak, dat met de ene
helf of zijde op een zekere
wijsse wort beschaduw't of verligt
enz. En zoo wel als men het
van één kan doen, zoo wel kan
men het van een groote menigte
in 't bijzonder doen. Alle dingen
konnen tot zekere hoofden gebragt
worden en ik geloof niet datter
in de naakten 25 soorten daar
men een onderscheij't dat geslagtelijk
was in sou vinden konnen, wesen;
maar 't waar al zoo, zoo was
't nog evenwel mogelijk 25

- [40nn]

van yder een beschrijving te doen.
En 't is zeker dat ymant die
zooveel voorbeelden wel heeft
't gegeven en verklaart genoeg
gedaen heeft, ja zo veel als
enig meester met de mont zou
kunnen doen - want te zeggen dat
men iets beter kan zeggen als
schrijven is niet waar tenzij er
eenige daadlijke betoning bijkomt.

Ick weet wel dat men hier bijbrengt
dat de menigte der veranderingen
niet toelaten dat men van elks ~~of elk soort~~ een
voorbeelt geeft, 't en is ook niet
nodig wijl een voorbeelt van elke
soort genoeg is. Maar gij lezer
wie gij zijt die zulke geloof't
zoo gij 't penceel weet ter handelen,
hebt gij alles wat gij kunt van
u meester geleert? Hebt gij ~~neijt~~
iets ongewoons door de kunstregten
kunnen uijt vinden buiten 'tgeen u geseijt
was? Vint gij u wel oyt verlegen
als u iets voorkomt waarvan gij
noijt gezien of gehoort hebt?
Immers neen. Wie 't ABC

- [41nn]

[vervolg tekst; fragment opgeplakt op gewoon blad]
boek wel kan spellen en lezen zal
't ook andere tenminste met
kleyne moejte kunnen doen. Misschien

hebt gij niet boven 10 a 12 soorten
van naakten geschildert bij u meester
en nogtans kan 't zijn dat ge een
braaf schilder zijt en die nergens
verlegen staat, schoon er ook sestig-
derleijde voorkwamen. Of komt dit
bij omdat ge juist de onderwijsing
met de mont hebt ontvangen?

Immers neen.

[einde fragment]

In 't ordineren moet men d' evenredenheid
waarnemen, niet alleen lettende dat
de grootheijt der dingen evenredig is,
maar ook 't getal der beelden na de
eijgenschap des werks; desgelijks moeten
ook die actien evenredig zijn met het
geweld dat se willen verbeelden.

Men moet in het ordineren niets
zonder waarom ter nederstellen
opdat men geen chimera⁸⁰ make.

In de menskunde

De driften en genegentheijden des gemoets vormen
veeltijts 's menschengedaante, dog niet altijd. Maar
egter moet men zig hierin schikken na de gemene
koers: want enen Esopus⁸¹ alleen enz. of een
veynsaart die andere trekken in zijn tronij
als gedagten in 't hart heeft, maakt geen
uitzondering.

- [42nn]

In de menskunde

Dat men uit de printen enz. de beste dingen
moet teykenen en niet juist alle, op-
dat men **door** wenst van goede denkbeelden
te hebben, niet als goede heb.

Wegens d' ordenering

De denkbeelden der ordinantien die men
maken wil, zijn zelf in onse grootste
ordeneerijver meest verward.

Maar omdat se na 't verkouwen desen
yver verstroijen of duijster worden moet
men ze ten eersten - zoo verward als ze
zijn - optekenen. Dat is, men moet se
schetsen, want zoo noemt men dit,
en als men dus een generale teykening
gemaakt heeft, dezelve daarna polijsten,

⁸⁰ chimaera = monsterlijk schepsel uit de Griekse mythologie, samengesteld uit delen van meerdere beesten; Eikelenberg bedoelt hier een verdichtsel, een gedrocht, iets dat niet klopt

⁸¹ Esopus = inheems volk in Noord-Amerika waarmee in de 17^e eeuw Nederlandse kolonisten diverse conflicten hadden

bijvoorbeeld indien de beelden die er-
in zijn niet overeenkomen met het ware denkbeeld van 'tgeen zij
verbeelden willen, en dat in ons behoort
te zijn, zoo moet men dezelve daar omtrent
verbeteren, dat is min verward maken.

- [43nn]

In de menskunde

Dat onze handen en ook - of liever - de
organen onzer sinnen, door veel de-
zelfde denkbeelden of bepalingen te hebben of te volgen
ke klare en onderscheidene krijgt en
zonder dat, niet dan onzekere en
verwarde.

En dat men dieshalven veel moet tekenen
om vast daarin te worden, en ook
opdat men in zijn geest en hand het
ware denkbeeld der dingen krijgje.

In de perspectief

Hoe men de schilderijen en dingen daar men
na teijken moet zetten alsook het
bord of papier daar men opteykend
moet houden.

Wegens de kroost en tronij-
kennis zie Hoogstraten, pag. 42, 43.

Van de menschontleding zie
Hoogstraten, pag. 52 of het geheel
h vijfde, 6, 7, 8 en 9de hoofddeel van
het 2de boek der schilderkonst.

- [44nn] en - [45nn]
Lege bladzijden

- [46nn]

In 't ordeneren en schilderen
volg hetgeen dat elk meester best
heeft; waarvan zie Hoogstraten
*Clio*⁸² 74, 75 daar hij aanwijst
waar Rafael, M. Agnoli, Carats,
Durer⁸³, Rubens en andere in uitstaken.

⁸² Van Hoogstraten *Inleyding tot de hooge schoole der schilderkonst* is onderverdeeld in negen hoofdstukken
("leerwinkels") die vernoemd zijn naar vrouwelijke figuren ("zanggodinnen") uit de Griekse mythologie, t.w.:
1. Eurterpe, 2. Polymnia, 3. Clio, 4. Erato, 5. Thalia, 6. Terpsichore, 7. Melpomene, 8. Calliope en 9. Urania

⁸³ Annibale Carracci (1560–1609); Italiaans kunstschilder en graveur; Albrecht Dürer (1471-1528), Duits kunstschilder,
tekenaar, kunsttheoreticus en humanist

Een ordinantie
van een oordeelende Paris uit Apuleus⁸⁴,
zie Hoogstratens S. Wereld⁸⁵ pag. 81.

Een andre ordonatie, zie Hoogstraten, 90.

Ordonatie van de
grampschap, zie Hoogstraten, 92.

Men moet in 't ordoneren de
waarschijnlijkheyd betragten, dat
is, geen Joden op stoelen of banken
aan taffel zetten maar doen leggen,
enz.

Van de blytschap

In wereldze mensen beeld men blytschap
Laetitia uit, in de godvrugtig *gaudium*,
dat is verhueginge.

- [47nn]

Aanmerkingen wegens
de stelling der Marije-beelden, Hoogstraten, 111
in *Clio*.

Uitbeelding ener
verwoede, zie Hoogstraten, *Clio* 112;
ener ondeugende dito 112.

Grootsheijd
der schilderijen. Wat het is, Hoogstratens
Thalia 176.

Wegens de schikking

Hoewel men de aangenaamste dingen
moet verkiezen en samenvoegen, zoo
moet men egter niet vele van enerleije
slag bijeen voegen, te veel zoets
baart walging.

Voeglijkheijd
in de schilderij is evenredigheijd aan de
zaak en persoon.
Van dezelve, zie Hoogstratens *Thalia*,
pag. 183.

⁸⁴ Lucius Apuleius Madaurensis (ca 123/125-ca 170/180), Numidisch schrijver, platonische filosoof en redenaar, vooral bekend om Latijnse 'schelmenroman' *Metamorphoses*, beter bekend onder de naam *De Gouden Ezel*

⁸⁵ S. Wereld = verwijzing naar de ondertitel *Anders de Zichtbare Wereld* van Van Hoogstratens boek *Inleyding tot de hooge schoole der schilderkonst*

- [48nn]

Naukerige wetten
der ordineerkunde

Zie Hoogstraten, *Thalia* 189, 190.

Om grootsheyd

in de schikking der historiën te bekomen,
zie Hoogstraten, *Thalia* 190, fraije aan-
merking.

Watter al in een schilderij
vereyscht word en wat de
gracie is

Zie Hoogstraten, *Calliope*, pag. 278.

Van de schikking der

mensbeelde leden zie Hoogstraten,
Calliope 295 en -96 en -97.

Wegens de schikking van ligt

en schaduw en verf, zie Hoogstraten
Calliope 301 en 306 boven aan 't blat
en *Urania* 307 en [30]8 bovenaan.

- [49nn]

Aantekeningen van

verscheijde dingen die in't schikken van
een landschap te pas komen, Junius⁸⁶ 55.

Uitstekende ordonatie

van een inneming ener stat en de verwoestingen
en verwarringen derzelve, Junius *Pictura* pag.
55, 56, 57, 58, 59.

Optelling van vele autueren die

van de schilderkonst enz. geschreven
hebben en welke schriften verloren zijn,
Junius van de *Schilderkonst* pag. 87, 88, 89.

Ordinering, grootsheyd

van Latini raathuijs, zie Vondels
inwijding van 't Amsterdams stadhuijs⁸⁷ of
't eerste deel zijner digten in 4 fol. 257
waarin enigszins blijkt wat grootsheyd
is in een gebou.

⁸⁶ Franciscus Junius (1591–1677), Nederlands filoloog, auteur van het invloedrijke schildertraktaat *De pictura veterum libri tres* (1637), vertaald als *De Schilder-konst der Oude begrepen in drie boecken* in 1641

⁸⁷ J. v.d. Vondel, *Inwydinge van 't Stadhuis t' Amsterdam*, 1655

- [50nn]

Wegens de ordenering

Hoewel zelf, ja wel meest de
grootste meesters al hun historiën
meest met naakten vertoonen, ja
zelfs geschiedenissen die op plaatsen
en ten tijde gebeurt zijn, op welke
men ~~zulx~~ gants niet toeliet dat
men zig eniger mate naakt dee
zien, zoo dunkt mij, dat ze, schoon
zij daardoor wel aanwijzen wat zij
in de konst vermogen, zij daarin
niet meer te verschoonen zijn dan de-
genen zouden zijn, die vader Adam of
Noah op zijn hedendaags na de Franse
mode gekleed in 't paradijs stelde
of Mozes Faro de Israellers met
muskettiers en kanon dee vervolgen.

Ik ontken niet de grootheyd
der konst die zij bij zoodanige

- [51nn]

gelegentheid en schikking betoonen,
maar mij dunkt dat degenen die
de bekwaamheyd en lust hebben historiën
vol naakten te vertoonen, niet de
naakten tot de geschiedenissen ~~moeten~~
~~zoeken~~, maar geschiedenissen met
naakten moeten zoeken.

Van dat slag zijn de ouders in
't lusthof⁸⁸ hun gevallen, de
geschiedenissen der Indianen,
~~boeleeringen~~⁸⁹, degenen daar de verdigten
goden of ook daar engelen in komen,
vele van Ovidius⁹⁰ enz.

Ordinantie van een uitnemend lantschap,
zie Rasende Roelant van Arioste⁹¹ 72.
Drollige ordenantie en
wonderlyke gedroigten, Ariostes Roelant 79.
Schone vrouw, dito 85.
Afbeelding van een strijt te lande, dito 245.
Afbeelding van verscheyden zaken, dito 614.

⁸⁸ de ouders in 't lusthof = Adam en Eva

⁸⁹ boeleeringen = vrijages

⁹⁰ Publius Ovidius Naso (43 v.Chr. - 17 na Chr.), Romeins dichter, behoort samen met Vergilius, Horatius, Propertius en Tibullus tot de grote dichters uit het Augusteïsche tijdvak

⁹¹ Ludovico Ariosto (1474–1533), Italiaans dichter en toneelschrijver; auteur van *Orlando furioso*, oftewel *De Razende Roeland* (1516)

Afbeelding der tijt, ewige geheugenis der geleerden enz. Roeland 620.

- [52nn]

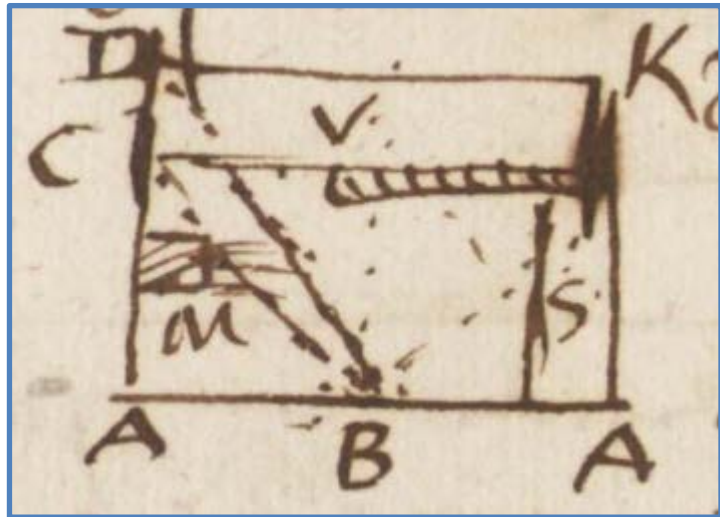
Aantekeningen uit de Rasende Roeland van Ariosto

Afbeelding van een zeestorm, fol. 716.

Minnenijd, pag. 741.

Heerlijk paleijs, 746 ~~155~~ en besadigde, 155.

Wegens de landschappen staat aan te merken dat men de beste daging en ligtvallen in dezelve heeft zoo men 't ligt schuijn van terzijden dog nabij van agteren in laat vallen. Gelijk bijvoorbeeld in dit plat zij AA de van voren van 't werk aan welke 't standpunt B komt, zoo D en C andere van vorens verder agterwaarts van 't stantpunt in deze plattegront AA, DK. Zoo men de streek van 't ligt laat gaan volgens de lienie CB of DB of diergelijke zoo zal

... men

i Herstel volgorde: de custode men onderaan bladzijde 52nn maakt duidelijk dat deze tekst op bladzijde 55nn verder gaat; het (tussengeplakte) blad met daarop bladzijden 53nn en 54nn is hier verwijderd en na 57nn herplaatst.

- [55nn]

men in dit lantschap een behaagelijke daging gewaar worden en de schaduwen en dagen aardig schakeren.

Om warm te schilderen en tekenen maak dat gij ~~de schaduw~~ in de schaduw alles klaar schilderd, want dit is den aard der warme lugten, dat zij veel licht, weerglans en bijgevolg klaarheijt in de schaduw geven.

Om desen te tekenen en schilderen maak de schaduwen teeder en de onverligte toetsen snel en bruijn. ~~in de schaduw.~~

Dunheit in een schilderij of tekening is de teederheijdt der schaduwen met een snelle bruijnheid der toetsen.

- [56nn]

Schik het licht
dat het ten deele op sommige
lighamen valt en die ten deele in
de schadu zijn.

~~Om dunkert en wat~~

't Water staat best, als er alleen
de aartse lighamen in speigelen, en
er de lugt niet in gesien word.
De reden is dat de ligte verf
der lugt anders die der gronden
overschreeuwt.

In 't ordineeren van stoffacie⁹²
des landschaps, draag zorg dat
de beelden of schuiten, aan
behoorlijke troupen zijn, en niet
1, 2, 3 enkeld staan alsof men

- [57nn]

die daar juist wilde hebben,
de natuurlijke gevallen ~~xxxx~~
en verscheidenheit wel betragtende.

Van de kleeding en wapentuijgen
van zeer vele Oosterste volkeren, zie
Herodotus in 't vijfde boek, pag. 363 en
in 't zevende boek of *Polymnia*, pag. 480 en
volgende⁹³, en op andere plaatsen.

 Herstel volgorde: bladzijden 53nn en 54nn (in de juiste volgorde) hier geplaatst.

- [54nn]

Door de grootheijt der schilderijen
gebeurt het dat dikmaals de werktuijgen
der zinnen, door te lang gespannen
te staan, moe worden en zelf een
onaangenaam denkbeelt geven, 'twelk
dikmaals weerzin in 't schilderen
veroorzaakt bij degenen die te
lang aanhouden.
Dieshalven moet men zoo haast
de werktuygen moe worden, ophouden
en hen andere bepalingen - alias divertissementen -
geven.

⁹² stoffacie = stoffering; aankleding

⁹³ het vijfde boek, het zevende boek: verwijzingen naar Van Hoogstratens *Inleyding* enz.

Reden waarom 't kaarsligt
zo bruijne schaduwen geeft, zie
Hoogstraten, *Melpomene* 259 enz.

Van schaduw, verschiet
en verflauwing der lantschappen, zie
Hoogstraten, *Melpomene* 264 en -65.

Van kamerligt

Bepaling van schadu en ligt na vaste
regels in de schilderijen naekuerig,
zie Hoogstraten, *Melpomene* 269,
270, 271 en -72.

- [53nn]

Een schoone vrou,
hoe ze zijn moet, Hoogstraten, Calliope pag. 283 en 384 en 385;
schoonheit van Demetrius, dito 282.

Schoonheid van Paris beeld,
zie Hoogstr[aten] Calliope 290.

Een naakte rug een weynig gebogen
of verheven werd niet onschoon geagt,
zegt Hoogstraten, Calliope 296.

Hoogstratens beschrijving van de
regenboog, zie Calliope 304.

- [58nn] en - [59nn]
Lege bladzijden

- [60nn]

Soorten van stenen die men tot gebouwen gebruijkt

Wit en root enz. marmer
Toetsteen; is zwart
Porphier; groenagtig bruyn
Serpentijn
Slavonersteen⁹⁴
Hartsteen
Bentemer
Zweetze, rood en grauw
Grauwe
Blauwe steen
Trevertijnsteen; is hard en witagtig

De stenen aan d' antique gebouwen zijn of
met ruggen of met tafels of met ruwe
inkappingen.

⁹⁴ slavonersteen = asbestos

- [61nn]

Enige saken rakende de ordinering

Thomas Brouwn⁹⁵ onderzoekt in zijn boek *Onderzoek der Gemene Dwalingen* verscheijde zaken die omtrent het schikken der schilderijen te pas komen, Ik zal de namen slegs noemen. Hij handelt van:

1. van de schilderij des pellicaans, Boek v, Cap. i
2. van de dolfijnen, Cap. 2
3. van de krekkel, hoofdstuk 3
4. van de slang, Eva bekorende, 4
5. van de schilderij van Adam en Eva met navelen, v
6. van 't schilderen (uitbeelden) der oosterse volkeren, en van de joden op hare hoogtijden; dog in zonderheit van onsen Zaligmaker ten tijde van 't Paasfeest, vi
7. van onsen Zaligmaker met lang haar geschilderd, vii
8. van Abraham, zijn zoon Isak offerende, viii
9. van Moses met hoorns geschilderd, ix
10. van de wapenen der stammen Israels, x
11. van de geschilderde Sybillen, xi

- [62nn]

12. van de schilderij Cleopatraas dood verbeeldende, xii
13. van d' afbeelding der negen helden, xiii
14. Van Jephta opofferende zijne dogter, Cap. xiv
15. van d' afbeelding Joannis des doopers, xv
16. van St. Christoffel, Cap. xvi
17. van St. Joris, xvii
18. van St. Hieronimus, Cap. xviii
19. van de meerminnen, eenhorens enz., xix
20. van d' Hieroglijpische of verborgen letters der Egiptenaren, xx
21. van de schilderij van Haman, xxi

Alle welke hooftdelen den historijschilders zeer nut en noodig zijn te lezen, alzoo daarin worden aangewesen vele misslagen die in 't schilderen der genoemde dingen plegen plaats te hebben.

- [63nn]

hoogte Proportie der boomen volgens 't gene de heeren van Haarlem

⁹⁵ Sir Thomas Browne (1605–1682), Engels *homo universalis*; Eikelenberg refereert aan het werk *Pseudo-doxia epidemica of een Ondersoek der Gemene Dwalingen des Volks*, geschreven in 1672; opgenomen in *Alle de werken van Thomas Brown ... Door een Liefhebber uyt het Engelsch vertaalt*, Amsterdam, 1688

den 27 December 1701 in de Courant lieten zetten, is aldus:

Ypen en abelen hoog 34 à 35 voet en dik (vier voet boven de gront) 8, 9 à 10 voet in 't ront.

Nog abelen van 45 à 50 voet hoog, dik 7, 8, 9 à 12 voet in 't ront.

Stoffacie der schuiten en vaartuigen

Men droogt in dezelve kleederen op stokken, die aan de stag en mast, stag en hoofttouwen, hoofttouwen en spriet die ter zijden met het ene end tegen 't boort hangt, vast zijn.

- [64nn]

Lege bladzijde

- [65nn]

Beschrijving van een schoone vrouw

Pieter Aretin⁹⁶, een schoone beschrijvende, zegt nadat hij ~~te kennen gezeijd hadde~~ ~~geen~~ te kennen gegeven had dat ze geen bleekgrauwe oogen, grooten mond nog langen neus behoorde te hebben, aldus:

zij is groot genoeg van persoon en heeft een uijtnemend schoon lichaam. Ende voor eerst is haar vlees vast en blank als yvoir; zij is mede niet mager of niet te zeer vet maar van een gestalte die niet beter zou wezen kunnen; haar borsten staan van den anderen gescheijden, rondt en gantsch niet hangende na den buik; zij is kleyn van middel en breet van heupen; zij heeft geen rimpels in haar aangezicht; haar armen zijn rond en wel gevleescht; de handen lang en dun, haar dijen kloek, de knijen klein, de beenen

- [66nn]

heel schoon en regt, welkers kuijten niet te dik zijn en wonderlijk aerdig afloopen tot aan de hielen, waaraan zeer kleine en welgemaakte voetjes vervoegt zijn. Behalven deze schoonheden van Godt haar gegeven, heeft zij zeer zoete

⁹⁶ Pietro Bacci of Aretino, ook bekend as Pietro d'Arezzo (1492–1556), Italiaans schrijver van religieuze gezangen, toneelstukken en literaire pornografie; wordt ook de eerste kunstcriticus genoemd en 'de vader van de journalistiek' vanwege zijn brutale pamfletten

manieren ... en daarna vervolgt

hij:

zij is altijd bij ydereen vroolijk; niet dat zij te hartelijk lagt en buyten fatsoen de tanden laat zien, maar dezelfde vriendelijk toelagt; zij is ook vermakelijk met bekwame klugjes, die niemand te kort spreken, maar kortswijl bijbrengen en wat lachen doen. Altijt heeft zij zoete praat, dog insonderheijt bij yder met maten, ende zij heeft mede kennis van vele en verscheide zaken, ende weet wel te redenkavelen, verkeert bij eenyder met aardige geestigheijt, spreekt nimmer leugenen en bedriegt niet maar hout haar aan 'tgeen zij belooft.

- [67nn]

Zij eyscht niets te voren. Verzogt zijnde om met enige vroolijk te wezen, drinkt zij met aandagt en eet maatig. Ook toont zij zig niet zeer graag na de spijzen ofschoon zij zeer wel na haar mond mogten wezen, maar van die welke voor haar gesteld zijn, neemt zij wat matig en eet daarvan weinig, die aantastende met het eijnde harer vingers en dezelfde zoet en stillekens kauwende alleen in een zijde van haar mond en voorts na behooren zonder 't minste teken van gulzigheit te geven.

Haar aansigt staat altijt na 't lachen, zij spreekt niemant in 't oor, ziet alleen op hem die haar heeft genoodigt, wien zij liefallig is en zoo hij digtbij haar zit of zagjes aan de voet stoot, of haar aan de hand als bijgeval raken mag, zoo lagt zij hem lodderlyk

- [68nn]

toe, spreekt met hem, voegt zij altijt aan zijn zijde en verthoont zij zoo met alle konsten op hem verliefte en welgevallen te vinden in al dat hij doet in en vorders.

Wanneer zij daarna zig begeven heeft om met een van haar minnaars te liggen zoo verthoont zij zig niet onwetende of mal, nog bedrijft ook niets onbeschaamdelyk, maar voegt zij omtrent hem als een dien zij lief heeft, omhelst hem

met haar armen en kust hem. Of wanneer zij vermaak van hem wil genieten, dan doet zij hem al de weelden aan die de mannen kunnen aangenaam zijn.

- [69nn] t/m [72nn]

Lege bladzijden

- [73nn]

Enige dingen behorend

[de rest van de bladzijde is leeg]

- [74nn] t/m [86nn]

Lege bladzijden

- [87nn]

Enige dingen rakende de kunst van 't metselen, uit de aantekeningen van H. van Schorel⁹⁷

Om wateragtige gaten dicht te maken:

- A Smelt ongel⁹⁸ en meng er krijt onder tot een papje, 't droogt hard op.

Een regenbak dicht te maken:

Zoo die lek in de zijden is, bik de voegen schoon uit en veegt se uijt.

Dan breeuwt er scheepmakers mos in dat in ongel gedoopt is. Strijkt er dan met de duym ongel op en daarna pleijster het over.

Opdat de muurankers niet roesten

of de muren roestig maken:

Stamp wrakke ongebakken potten en besla die met lijnolij en legt er uw yserwerk in.

Rookerige muuren:

Als zij geraapt zijn, pikt ze over, maar doet geen vet in 't pik en zij zullen wit blyven.

Albaster of marmer fijn geklopt en met lijnolij beslagen is goet tot A en droogt op als steen.

- [88nn]

Laytze steen⁹⁹: 8 duym; met de kalk

⁹⁷ Misschien Jan van Scorel (1495-1562), Noord-Nederlands schilder en tekenaar

⁹⁸ ongel = dierlijk vet, reuzel

⁹⁹ Misschien worden Leidse bakstenen bedoeld

in één voet vierkant: 18 stenen, voor lekkage telt men 20.

Pannen: **vertolje**¹⁰⁰ na zij groot zijn op 11 à 12 duim niet boven de voet en men heeft er 3 in twee voet breete, gemeenlijk de bovenste latten aan malkander. Men strijkt er 300 met één sak kalk.

Kalk, als men die met gescherft¹⁰¹ hoij beslaat, hout zeer vast.

Muren hoopwerk¹⁰²: geraapt en gevoegt, de 1000 steen 10 à 11 gulden

Kalk: een hoet is 16 zak, met 5 à 6 zak kan men 1000 steen metselen, rapen en plaijsteren.

Schoorsteen buijten plintenlijst: de wijte over 't kruijs is de hoogte.

Stenen poorten. Laat regt opgaan tweemaal de wijte en dan de boog beginnen.

Schoorsteenmantels zoo die 6 à 6½ voet uijt de vloer zijn, behooren ook zoo breet te zijn.

- [89nn]

Regenbakken makende zoo veel 100 steen, zoo veel ton water en zoo veel rijxdaalders kosten die¹⁰³.

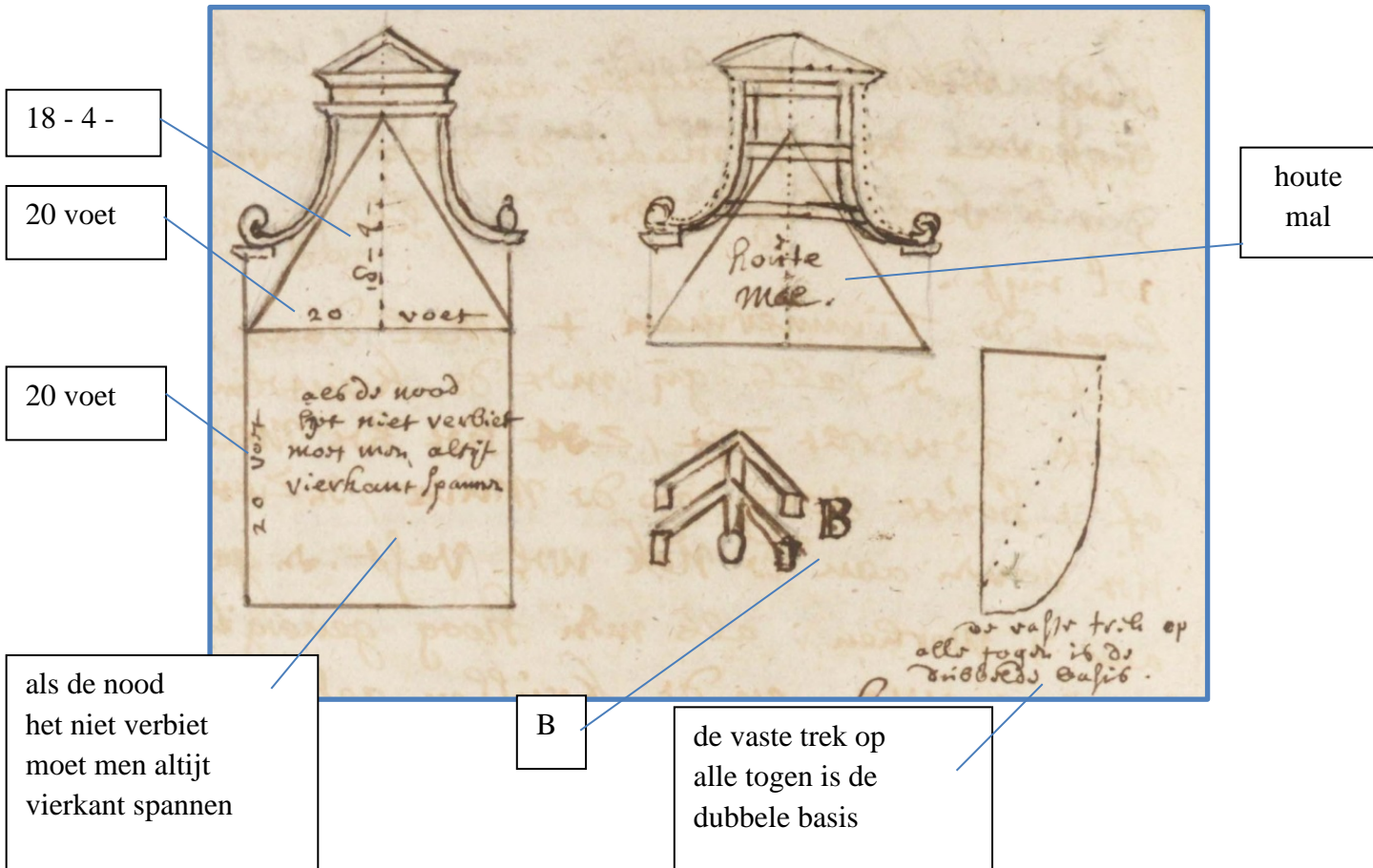
¹⁰⁰ vertolje = misschien vert-olie (natuurolie)

¹⁰¹ gescherft = fijngesneden

¹⁰² hoopwerk = aangenomen werk, bijvoorbeeld, voor een vast bedrag

¹⁰³ Kennelijk was het de bedoeling om later de woorden 'zoo veel' met waarden te vervangen

- [90nn]

Om een toog-gevel te maken

Als men hoog genoeg - dat is gelijk de wurmt¹⁰⁴ - is gewerkt, te weten van voren, zoo neemt een lat en neemt de wijte van voren en de hoogte van de nok en slaat het zoo het gespant op een solder; of met een lijnslag dat geslagen zijnde, zoo neem 2½ à 3 voet boven de noks hoogte. Sla daar 't plansier¹⁰⁵ af, welks bequame lengte is 7 voet, 8 duim binnen zijn sprongen aan gemene huysen als steenkisten en neemt zoo 6 à 7 voet hoogte uijt de wurmt op de hoeken; sla daar de kantelingen af en trek uijt er

- [91nn]

hand onder 't plansier vandaan een bequame toog; maak de toog boven 5 à 6 voet regt en onder scheppend hol uijt.

¹⁰⁴ wurmt = balk over de skeletstijlen, aangebracht in de lengterichting van het gebouw of huis; op het wurmt werden de kapspanten of de daksparren geplaatst; komt ook voor bij vierkanten in stolpboerderijen en was eveneens de benaming voor de bovenste plaat van een luif of uitlaat, waartegen de bovenste weegdeel werd bevestigd (bron: S. de Jong, *Zaans bouwkundig alfabet*. Stichting Uitgeverij Noord Holland, 1991)

¹⁰⁵ plansier = het gedeelte van de kroonlijst dat door de waterlijst wordt gedragen en waarop de neuslijst geplaatst is; ook: het buiten den muur naar voren uitstekend gedeelte van de muurplaat

Laat de timmerman 't mal daarna maken en, als gij met de kantelingen gelijk gewerkt zijt, zet het het¹⁰⁶ mal of 't houte toog op de muur en zwiept het bovenaan de nok wel vast, en ga aan 't werken. Als men hoog genoeg is, de mal weg en de krullen geset: die giet men een dookjen in halfwegen; de ander helft van de dook schiet in de kanteling. Dat giet men ook vast en draagt zorg dat de ring van de crul met de buijten-sprong van de kanteling in 't loot legt.

Dan de toog, 'tzij van hartsteen of grauwe steen, leg dan 't plantsier en setter de frontispies bovenop en giet het met dit tegenover getekende yzer **B** vast boven vast en haak om de haak van 't anker boven in 't oog van 't vastgegoten yzer en spijker onder de veer van 't anker in de nokspar.

- [92nn]

Een staande boog te maken

Boven met het kozijn gelijk zijnde, neem de wijte van 't kozijn en nog eens de halve wijte of anders $1\frac{3}{4}$ part wijte. Steek dat onderop 't middelmannetje en haal de porring daarna uijt, dog draag zorg dat je niet after je bas¹⁰⁷ raakt. Werkt het van agteren vrij eerst deur, maar maak dat je halfst[een] dat de boog daar ruijm voor mag.

Verdeel dan alle de lagen op 't kosijn met de passer en schrijf ze af en dat oneven getal als 25 of 29 of 31 na 't wijt is en zet dan aan weerszijde een heelst[een] aan. Dan komt gij op de laag in 't midden altijd wel uijt, maar raak niet after u bas, eer daar voor en als gij nu digt zijt, schrijf met de rij boven en onder af om de ongelijke puntjes of enden en ook de stootvoegen en hak met de houwhamer dat af.

Krab dan de kalk uijt de voegen en set se met gegoten kalk weer vol en snijdt het een end na een stokje af dat regt het ander end na beloop en als gij begint te werken, steek ijder halfsteen een draadje.

¹⁰⁶ verschrijving: 2 x 'het'

¹⁰⁷ middelmannetje = stijl of dwarsstuk midden in een opening; porring = lage, gemetselde ondersteuningslaag; bas = steun- of draagklamp, kardoes

- [93nn]

Een paander¹⁰⁸ aan drieën of vieren

Als gij boven met het cosijn gelijk zijt, zoo legt een laag van 't formeel¹⁰⁹ door. Is 't er een van 4, zoo verdeeld het kosijn aan viere en op de endelste schrap van weerzijen steek een spijker in de voeg van de doorgehaalde laag op 't cosijn neer elken end; dat zijn de breeknagels. Steek dan $\frac{3}{4}$ parten onder uijt op u middelmanneltje, maak daar uw bas vast.

Was 't nu aan driën, zoo verdeeld het cosijn in driën en steek in ijder schrap een spijker - dat zijn uw breeknagels - en onder uijtsteke moet ge $\frac{2}{3}$ parten. Dan daar u bas vastmaken. Haalt het formeel na 't cnoopje rond boven, wat stijf voor 't duersetten. Leg dan yder halfsteen een knoopje.

Is hij één st[een] of $1\frac{1}{2}$ steen, dat 's evenveel om de stootvoegen rond te houden en beijde zijden een heelsteen aanzetten voor 't slotstuk boven.

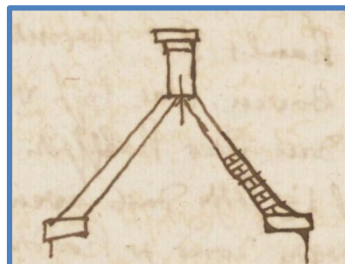
Ook wel in $\frac{1}{2}$ -steens muren paanderbogen één steen hoog en kapt er loose stootvoegen in alsof 't steensbogen waren en pleijstert weerzijden aan de porring 3 à 4 lagen en boven drie à 4 lagen, evenof er hartsteen in was. Zoo zal 't gelijken.

- [94nn]

Slegte kappen

Als de balken geleijt zijn en daar geen borstwering op komt, zoo wort de wurmt gekeept op de balken en de balken in de wurmt en dan set men de spanten op de wurmt, gehielt en gespijkert.

De balken leggende en de wurmt daarop gekeept, en leijt er $\frac{1}{2}$ -steen binnen, dan de morlejoens¹¹⁰ geset op de muur en dat $\frac{1}{2}$ -steen tegen de balken en de wurmt aan geseert. Breng dan de gootlijst om op de morlioens neer, en wel geankert van binnen op de wurmt; een roeving aan een gevel van klinkers, aan weerszijen schoon, geeft van weerzijen één duijm

¹⁰⁸ paander = in de bouwkunde, bij vergelijking met het hengsel van een paander (ronde of ovale mand): gewelfboog van hout, steen of metaal

¹⁰⁹ formeel = houten vorm waarop metselwerken, met name gewelven, hun vorm krijgen en tijdens de bouw steunen

¹¹⁰ morlejoen, morlioen = helm, hier waarschijnlijk een ornament met die vorm; roeving = een dubbele ornamentale lijst

oversteek, dan schieten de pannen aan de binnenzij
daar één duym onder en dan siet men geen soom.

Om een lijst om te steken om wel te hoeken:
schijft die af met een overhoekse haak.

- [95nn]

Een stene poort van anderhalf steen

De spekstikken breed $7\frac{1}{2}$, dik 10 duym, langs-
breed stijf elf duym, anders zijn se te groot;
en de voetstukken $\frac{1}{2}$ duym voor en ter zijen
zwaarder dat gemilioent.

In 't midden van de stukken moeten dookgaatjes
zijn 1 à 2 duym diep, daar schieten de enden
van de ankers in die men voor 't uijt-
spatten met een gehakte steert¹¹¹ in de zijmuur
slaat. De boog maak men op een formeel van
hout.

Galderyen

In 't dekken van galderijen neemt agt of de
vorst van hout of steen zal wesen.

Is 't van hout, zoo dek de bovenste laag soo
hoog dat de pan tegen de staande plank aan
komt, dan schiet de rij moij diep onder de
leggende.

Maar van steen, mag de bovenste lat wel 3 à 4
duym lager gespijckert worden om de vorstpannen.
De borstwering der galerijen aan weerzijen schoon
en een halfsteen van moppen, dan de muren
voort schoongemaakt; niet geplaijstert voor
't vriesen, gladde tegeltjes de vorst;
binnen beklinkert, geparkt, op de porring van
de togen grauwe klinkertsbanden.

- [96nn]

Lege bladzijde

- [97nn]

Eenige aantekeningen rakende de spelkunst

Men behoort de woorden *sieren*, *versieren*,
sijfer ~~*seder*~~, ~~*citroen*~~ met een **S** te
spellen; *citroen*, *ceder* met een **C**;
ook *Cicero*, *Cyprus*, *Cesar* enz.
en ceremoni.

De woorden *profeet*, *Josef*, *Filo-
soof* met een ef **F**, ook *Filippus* enz.
Nagt, *kragt* met een **g** zonder

¹¹¹ steert = stert, staartstuk, verbindingsstuk

c, als *kracht* na de oude wyze;
noijt *sgaadt*, *sgandt*, maar
schaadt, *schant* of *scaad* en
scandt te spellen.

Once, *cedel* met een C.

Niet *ei*, maar *ey* in *Rey* enz.

te spellen. Ook

Leyden, *keyser*, *huys*,

muys, *tuyn* enz.

te spellen. *Besaydt*

hoy of *hooy*

veyl

geyt

spruyt

bloeyj, *groey*.

De tweeklanken als *eu*, *eo* zijn
inderdaad niet anders als een klinker.

Niet de *Qu*, maar *kw* moet men voor *kwaadt*,
kwadrant, *kwast* gebruiken, alzoo de *u* een klinker
is en hier niet te pas komt.

Men moet zoowel *Karolus* als *Karel* spellen.

- [98nn] t/m [114nn]

Lege *bladzijden*

- [115nn]

Die van Babel voerden de duijf
in hun rijxwapen, Diodorus Sicul[us]¹¹²
in Biblioth., Lib. 3, Cap. 8. Jeremias xxv:38,
xlvi:16, l:16

De Roomse vrouwen zijn grootmoedig
en graviteijts, de Senensische schoon,
de Florentijnse teer, de Perusinische
cierlijk, de Cajetaanse welgesteld,
de Mutinensische goedertieren, de Placentasche
corsel¹¹³ en gemelik, de Milaanse hoflyk,
die van Verona aangenaam, de
Brixiensische vlijtig, de Formiaanse
vrolijk, de Lusensische kuys, de
Pistoriensische gewillig, de Napelse
bezig, die van Ferrara begeerlyk,
van Ravenna vriendlyk, van Urbijn
welsprekend, de Vicentinische bestendig,
van Cremona kostlyk 't [*te*] onderhouden.

¹¹² Diodoros van Sicilië, Latijn: Diodorus Sicullus (ca. 90 v.Chr. – ca. 30 v.Chr.), historicus, auteur van *Bibliotheca Historica* (Historische Bibliotheek)

¹¹³ corsel = korzel, lichtgeraakt, kort aangebonden

De Tervisinise yversugtig, de Bergomatische
doortrapt, de Aretijnsche karig en
na zig trekkende, de Consentijnsche
hardnekkig, de

- [116nn]

de Beneventische boersch, de Bononische
hoogmoedig, de Cesenatische girig,
de Genuesische aanloklijk, de
Cremensische winsugtig, de Brundusise
eenvoudig, de Piemontse snapagtig¹¹⁴,
de Veneetse lustig, de Laudensische
overgeloovig. *Weberi 100 Quelle der
Unterredungskunst anther theil*, p. 109¹¹⁵.

Aanmerkenswaardig manieren der
Engelse omtrent hun trouwen,
Frisschii Ruhstunden part 4, pag. 194.

137 [117nn]

Schuytjes van St. Laurens

Zoo groot dat se 30 of 40 man mogen laden,
binnen met banken, boven open, de planken op
een gehegt met houte nagelen, soo de kuype[rs]
alhier de bodems doen.

De swarten van St. Maria

zyn slegs met een doek van verscheyde verwen van enig kruys-
geweven bedekt, maar de wyven een gestrept
lyfken van lynwaat en voorts een kleet ter
halver braijje.

Nota. Men moet de zeden der Indianen
en andre volken alsook hun vrugten
en cieraden verstaen.

De honger

Zoo gy die wilt malen, soo geef haar een
lichaam dat magteloos schijnt te zijn,
een vreeslyke gedaante, de oogen diep in 't
hoofd, 't aansigt dik geswollen, de lipp[en]
en mont bleekk, de tanden vol slym loterend[e,]¹¹⁶
de huyl soo styf of hij hart was, waardoor
de beenderen heen blinken; laat den buijk
voorts als een ledigen zak hangen, den
grooten hongersnoot de knuekels en schyven
van de knien doen blootleggen. Of
zoo gij er met meer als één mens wilt

¹¹⁴ snapagtig = babbelachtig, praatziek

¹¹⁵ *Weberi Quellen* en *Frisschii Ruhstunden* = aan de schrijfwijze van deze bronnen is af te leiden dat Eikelenberg deze informatie uit een *Groot Historisch Magazyn* (ca. 1689) van Simon de Vries heeft overgenomen; er is niet verder naar de precieze bronnen gezocht

¹¹⁶ loteren = heen en weer bewegen, wiebelen

vertoonen, laat den één als rasende rennen,
d' ander janken alsof men 't hoorden, een
derde de geest geven en van hun liefste
vrienden schijnen te walgen, de koyen de
lijken eten en mensen seltsame spysen
verslinden en menseleden toerechten om te eten,
op dusdanig wyse verbeelt Johan Twist¹¹⁷ de dierentyt
in Guseratte.

138 [118nn]

Bij Guseratte

is een staande water of tank van hartsteen
gemetselt, hebbende over 100 hoeken, yder
van breed 28 ellen met stene trappen
nedergaande en in desselfs midden staat
den ~~xx~~ grafstee of tombe van den stigter
van dit groot en kostelyk gebouw.

De grafsteden, gebouwen enz.
der oosterse en alle volken haar
maaksel en stof enz. moet men weten
al waar 't maar om rijk in vinding
te worden.

Den Mogol

zit op kussens met perlen en kostle¹¹⁸
stenen geborduurt. Zyn troonvertrek
is afgeschoten met tralien van gout
en zyn geheele zetelplaats blinkt
van gout en kostlykheden.

De governiers van Guseratte

Als zij uijtryden, zyn se herelyk opgeseten
met al den adel verselt en gevolgt van
een groote menigte ruyters, voor hem
gaan zyn olifanten met kostelyke
kleden, vlaggen, trompetten, schalmeyen en
trommels versien, enz.

Hoe zy zig wapenen, hun godsdienst plegen enz. zijn

De Guseratters
wapenen zig met roers. De ruyters voeren
veeltijts een boog en koker met 40 à 50 pylonen,
een schild om den hals, een werppiekje in de hant,
op d' ene zyde een sabel, op d' ander een ponjaart.

¹¹⁷ Johan van Twist (???-1643), Nederlands handelaar en gezant van de VOC; werd bekend o.a. door de postume uitgifte van een boek over Gujarat ("Guseratte"): *Generaele beschrijvinghe van Indien. Ende in 't bysonder. Kort verhael van de regering, ceremonien, handel, vruchten en gelegenthey van 't koninckrijck Gusuratten, staende onder de beheerschinghe van den groot-machtigen koninck Caiahan: anders genaemt den grooten Mogor. Uyt verscheyden autheuren ende eyghen onder-vindinghe vergadert ende by een gestelt ...* Amsterdam, Hendrick Doncker, 1651

¹¹⁸ verschrijving, moet zijn: kostelijke

De vermogenste hebben ringkolders of malyrokken
maar zelden helmen om de hitte.

- [119nn] t/m - [121nn]

Lege bladzijden

- [122nn]

G. Burnet¹¹⁹ zegt in zijn voyage
gedaan 1685 en 1686, pag. 61:
~~oek~~ het vee van Italiën is grauw of
wit en alle varkens zijn zwart
uitgenomen in 't Bolonees alwaar ze rood
zijn.

740 [123nn]

**Uit De hollebollige Buskon¹²⁰,
gedrukt 1670 by M. de Groot**

Viering van Driekoningendag in Spanjen
en beschryving van een mismaakt paart, fol. 13
Beschrijving van een giergaart, fol. 19
Beschryving van een buel en zijn huijsraat, fol. 127
[idem] van een leelyke vent om in eenige
booten te schilderen 129
Kleeding der Spaanse adel, fol. 138, 139, 154
en 156, 172, 213, 231
Aardige en drollige ordinantie, fol. 161
Kleding der ridders van St. Jacob 231
Trouwing der Spaanse 249

741 [124nn]

Lykstacij¹²¹

Tot Medenblik begraaft men de dooden dezelve
niet op schouders, maar onder de hand dragende.

Troupligten

Tot Wormer plakten de boden met briefjes
langs de wegen. Ook in De Rijk.

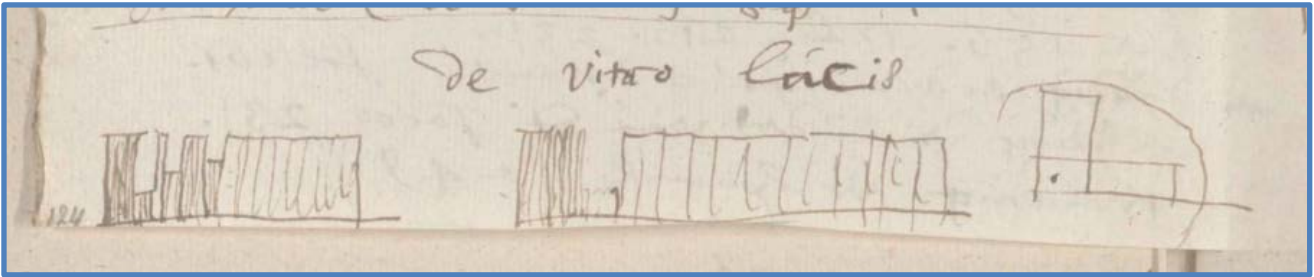
Roktasse 1689

Doe warensen die met een klaplaken als een
vijg- of wyngertblat gedekt, 'twelk by
de middel was aangehegt.

¹¹⁹ Gilbert Burnet (1643-1715), Schots theoloog, (kerk-)historicus en taalkundige; ook anglicaans bisschop van Salisbury; boek over zijn reis: *Dr. Burnet's travels. Or: Letters containing an account of what seemed most remarkable in Switzerland, Italy, France, and Germany, &c.*

¹²⁰ *De hollebollige Buskon*, vertaling van de *Historia de la vida del Buscon llamado Don Pablos*, 1626, geschreven door Francisco Gomez de Quevedo y Villegas

¹²¹ lykstacij = lijkstaatsie, stoet waarmee of waardoor een lijk naar het graf wordt gebracht

De vitro lucis¹²²

- [125nn] en - [126nn]

Lege bladzijden

722 [127nn]

[de hele bladzijde is doorgehaald op de alinea over Mathys van den Berg na]

Om de doorschijning te verbeelden

aan de schaduzij der golven, diept men die met slegs wat geel oker onder den gront.

Wolken. Olyverf

swart, smalt, lak en wit;

't hoogsel wit en een weynig van den gront, of wit en geel en lak of anders na eysch.

Martelaarsboek¹²³

Van de straffen van alle volkeren.

Blau as

is by den houten uit d' aarde gegraven.

Mathijs van den Berg¹²⁴, schilder en leerling van Rubens, is in 't laatst van 't jaar 1687 gestorven.

Den Haag

Een boek zoo genaamt, gemaakt tot lof van die plaats door J. van der Does¹²⁵.

Indigo

... [de rest van de bladzijde is afgesneden]

723 [128nn]

Van de wapenschilden of de verf der cieraaden

Als er enerley velt en teken is de verf van het teken buiten.

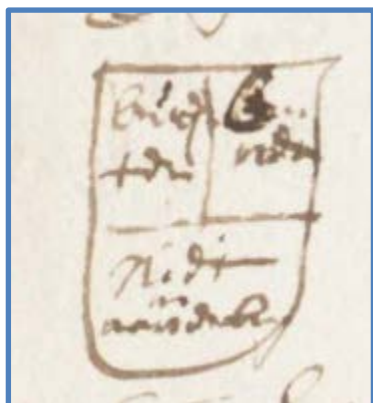
¹²² Latijn: *vitro* = glas, *lucis* = *lucis* = licht; betekenis hier?

¹²³ Mogelijk verwijst Eikelenberg naar: Adriaen Cornelisz van Haemstede, *De historiën der vromer martelaren die om het ghetuyghenisse des H. Euangeliums haer bloet vergoten hebben ...*, *Desen laetsten druck van nieus vermeerdert, met eenighe der voorneemster martelaren, die wt de francoysche ende andere talen getrouwelic syn overgeset ... begrepen in drye verscheyden deelen ...*, 1616

¹²⁴ Matthijs van den Bergh (1618–1687), ook Matthias Jansz. van den Bergh, of Mathys vanden Berg genoemd, Vlaams kunstschilder; hij overleed in Alkmaar

¹²⁵ Jacob van der Does, *'s Graven-hage, met de voornaemste plaetsen en vermaecklijckheden*, 1668

Als 't regter velt en 't slegtste teken
vergult is, zoo moet de buytenzy der cieraden
vergult zijn.

Als er twederley tekenen in enerley velt zijn,
het waardigst of bovenste teken buiten.

Als het slegtste teken is gelyk de verf van 't
beste velt, zoo moet deszelfs verf binnen
die van 't beste teken buiten.

Als er twederley en gequarteleert velt en enerleij
teken is, het beste velt binnen, de tekenen buyten.

Zoo daar een balk of door de wapens
gaat, die wert omtrent de zieraden niet
gerekent.

Als er 2derley tekenen in eenerley velt zijn, het
slegtste teken binnen, 't best buijten.

Nota. Binnen en buyten wert hier in
de cieraden verstaan.

- [129nn] en - [130nn]
Lege bladzijden

408 [131nn]

[opgeplakt fragment 1]

Uit de doorslepe bedrieger¹²⁶

Spaanse jufferkleeding, fol. 27, 193

Verscheyde dragten dito, fol. 147

Oude Spaanse mannedragt 200

Snoeshaansdragt ~~155~~ 75 [of 175] en 76 [176]

Uit de doorslepe bedrieger

Vrouwekleeding

Poetekleeding dito 316

[einde fragment 1]

[opgeplakt fragment 2]

Ninive in Assirien was drie dagreysen:

had een muur xl mijlen lang, 1500

torens

[einde fragment 2]

- [132nn]

Lege bladzijde

¹²⁶ Alonso de Castillo Solorzano, *'t Leeven en bedrieff van den doorsleepen bedrieger, meester van bedrogh en fielterij*, 1656

 Herstel volgorde: bladzijden 726 [150nn] en 727 [151nn] zijn hier naartoe verplaatst waar ze inhoudelijk aansluiten.

726 [150nn]

**Uit de
Morenlanse geschiedenissen van
Heliodoros¹²⁷, geschreven ten tijden van
Theodozius de Groote¹²⁸**

Kerkzeden en plegtigheden dergenen van
Delphos en Thessalia, libr. 3, fol. 129
Ook de cieraden, kledingen en gereetschappen derzelve
in verscheyde gelegentheden dito
Kerkzeden der Pheneciërs, libr. 3. fol. 191
Egiptise afgoden beelden dito, ~~libr.~~ fol. 213
en kerkzeden, fol. 226, fol. 421
Een geestrijke ordinantie in een ametyst
gesneden, libr. 3, fol. 225
Egiptse hulyking, fol. 275
Egiptse bedelaars, fol. 283
Tooveren en toovenarszeden, fol. 288
Egiptse vorstenpragt en -kleding, fol. 298
Schooneijts een jongelings hoe, fol. 315
Uit Heliodoros

727 [151nn]

Vervolg uit Heliodoros

Zede der Persise vorsten, fol. 334
Trogloditen beschrevene, fol. 386 en 418,
fol. 476
Persiaanse kleeding, wapenen, leger-
~~order~~-schikking en 'tgeen eraan vast is,
~~libr. 3 of~~ fol. 414
Moorsche dito, fol. 418
Egiptse aanmerklijkheden, fol. 427, 445
Gimnosophisten¹²⁹ 441
Meroë¹³⁰ beschreven, fol. 444
Moorsche kerkzeden en offerhanden, fol. 447
en 449 en 498
- proeven der kuisheyd, fol. 449
- huwlyking 497
Bleminianen, fol. 477
Pylen, fol. 477
Griffoenen, fol. dito
Kameleopardus, fol. 477 en -78

¹²⁷ Heliodoros van Emessa (3^e eeuw nChr.), Grieks schrijver; Eikelenberg verwijst waarschijnlijk naar diens roman *Aithiopika* (Latijn: *Aethiopica*), *Ethiopische verhalen*

¹²⁸ Flavius Theodosius, beter bekend als Theodosius (I) de Grote (346–395), Romeins keizer

¹²⁹ Gymnosofisten (vrij vertaald: naakte filosofen) = antiek Griekse naam voor een groep Indische filosofen die een radicaal ascetische levensstijl nastreefden

¹³⁰ Meroë = historische stad in Soedan op de rechteroever van de Nijl

Hofzeden der Moren, fol. 473

730 [133nn]

Vervolg uit Heliodorus

Nette beschrijving van een
worsteling, fol. 485.

Uit

De onvergelykelijke

Ariane¹³¹

Roomse tempelzeden,

cieraden

en gereetschappen, fol. 75, 77

tempel bedriegerij, fol. 77

regtsplegingen 161

Diana beschreven, fol. 77

Olimpisse spelen, fol. 111, 113, 195

Syracuzers zeden of gebruyk 113

en fol. 329

Eigenschap der slaaven, fol. 151

Renstryden, fol. 358

Wet der Galaters 381

Wet der Schijten 521

Thessalise zeden of gebruijken 592

731 [134nn]

Uit de Iliaden van

Homerus¹³², 1^e boek

Atriden, wie, fol. 3

Apollo, beschryving 3, 4, 6, 7, 23, 27

Offer der heydenen 4, 6, 10, 19, 26

Lykvuren 5

Juno 5, 13, 14, 24

Calchas, wie, enz. 6

Achilles 7, 9, 12, 13, 14, 15, 17, 21, 22, 25

Godsdienst { raadpleging met de priesters
{ ~~de pestnood~~, enz. 5 en 6 en 7, 10

Agamemnon 6 en 8, 9, 12, 14, 17, 21

Buitdeeling der Grieken 9, 22

Ajax 10

Ulisses 10, 26

Phythia, het lant van Achilles 11

Mirmidonen, zijn onderzaten 12, 20

Briseis, zijn lief 21, 24

Pallas } 13, 24

Minerva }

Gevesten van deegens 14

Eed der heydenen 15

¹³¹ J.J. Schippers, *Onvergelykelijke Ariane* (1644), treurspel met in de hoofdrol Ariana van den Bergh (alias Ariana Nozeman, 1626/1628–1661), eerste beroepstoneelspeelster bij de Amsterdamse Schouwburg

¹³² Homerus (ca. 800 v.Chr.–ca. 750 v.Chr), Grieks dichter en zanger; schreef epische gedichten, waaronder de *Ilias* en de *Odyssee*

Scepter 15, 16

Nestor 16

Chrysa 26

 Herstel volgorde: bladzijde 732 [136nn] en 735 [135nn] zijn verwisseld.

732 [136nn]

Vervolg

Opstaan als men sprak, gaan zitten

als men gedaan had, fol. 16

Theseus, Egeus zoon 16

Pirithous 16

Dryas 16

Exadius 16

Poliphemus 16

Schepen der Grieken 18, 19, 20, 22, 25, 26

Patroclus 19, 20, 21

Thalphybius } krysboden van Agamemon 20

Eurybates }

Jupiter 21, 24, 25

Gebeden 21, 27

Thetis 22, 24

Tekenen van medelyden en vriendschap 22

Theben 22

Chrijses, Apolloos priester 4, 22, 26

Chrijseis, zijn dogter 1, 2, 3, 4, 22, 26

Neptunus 24

Briareus 24

De hemel 25

Ankers 26

Pligtpleging van Ullisses 26

Een stad, Cilla 27

Tenedos 27

[7]33 [135nn]

Libr. 1

Zouting der aardvrugten 27

Offerwijn 27

Braadspit ~~of~~ 27

Offerhanden 27, 28

Drinkvaten 28, 35

Godsdiensten 28

Apollo 28, 35

Schepen 28

Achilles 29

Thetis 29, 30, 31, 32

Jupiter 29, 30, 31, 33, 35

Wijs van bidden 29, 30

Juno 30, 31, 32, 33, 35

Toeknikken, een gunstverzekering 31, 32

Goden, onzag voor Jupiter 31

Opstaan van zijn zitplaats, een eerbewys 31
Vulkanus 33, 34, 35
Lemnos 34
Sintium, een stat in Lemnos 35
Nektar 35
Lachen, goden lachen 35
Maaltijd der goden 35
Lier 35
Zetels 35
Goden, slapen 35

- [137nn] en - [138nn]
Lege bladzijden

[20]2 [139nn]

[De rechter zijde van de bladzijde is afgescheurd; woorden of letters tussen haken zijn aangevuld aan de hand van Van Hoogstratens tekst]

Ex Hoogstraten

Ik zie den goedaardigen jongeling,
die op zyns 's heren borst luende, godli[jk]
bewogen en den yveraer Petrus,
zig niet schruemde tegen een troe[p]
krysluij 't geweer te trekken, zyn
heete drift ten oogen uijt. Voort[s]

[in marge: Ex Nicephorus¹³³]

Petrus

Een weing verheven van statuur, m[aar]
niet grof van lichaam, bleekagtig
aansigt, zeer wit en dik gekrolt h[aar,]
zoowel op 't hoofd als in den baart [,]
maar niet zeer lang, zwart v[an]
oogen en de oogleen rood van schr[eien]
want men zegt dat hij, sedert dat h[ij]
den Here verlochent hadde, dagelyx weend[e.]
Hij had byna geen winkbrauwen, zij[n]
nues was langwerpig, meer plat [dan]
scherp.

Jacobus Justus

Anders de broeder der Heeren, moet [met]
ongeschoren hoofde verbeelt worden en [met]
gebogen benen, want men zegt dat [hy]
hem zo zeer in 't bidden oeffende, [dat]
zyn knien als die van een kemel,
vereelt en verhart, waren. Hij gebu[ikte]
generley wolle klederen, maar all[een]
van lynwaat.

¹³³ Nikephoros I (± 765–811), Byzantijns keizer van 802 tot aan zijn dood; Nikephoros' beschrijving van Petrus is opgenomen in Van Hoogstratens boek, dat Eikelenberg nog steeds aan het citeren is

[in marge: Uyt Hoogstraten]

x Uyt Tassoo

Gabriel

Hy liet d' onzichtbaarheid, in ene wolk, [betrokken]
Met sterflykheyt, in schyn, bejaart als tussen [kint]
En jongeling, gekroont met starren om zyn l[okken],
En vol van majestajjt: dus brak hy duer de w[int]
Op witte wicken, met aan 't end vergulde pen[nen]
Noyt afgemat van rennen.

201 [140nn]

Brief van Lentulus

aan de raad van Roomen^{135,136}

Eerwaardige vaderen,
Ons is bekend en nog levende een mensche
van grooter mogentheijt, met name
Jesus Kristus, een profeet der waarheyt
genoemt onder de volken, maar zyn
discipulen noemen hem de zone Gods.
Hij verwekt dooden en geneest kranken.
Van gedaante is hij edel, middelbaar
maar aanzienlyk; zijn gelaat is zeer
eerwaardig, zoodat zyn aanschouwers hem
moeten beminnen en ontsien; zijn haar is
van rype haselnotenverwe, boven, na
gewoonte der Nasareen, gescheyden en tot
de ooren toe effen, maar voorts needer-
waarts rond krullende geelagtig blinkende
en van zyne schouderen afwayende; hij is
schoon van voorhoofd, zonder rimpel
of vlek in 't aengezigt; zijn wangen zijn
versiert met rooseverwe, hebbende niets
aan zijn lichaam dat te berispen is;
zyn baart is groot en overvloedig van
haar, niet lang, maar in 't midden
verdeelt; het opslag zyner oogen vertoont
wel een eenvoudigheid, maar versiert met
rypicheijt; zyn oogen syn klaar en ontsaglijk,
nooyt bereijt tot lachen maar tot wenen geneygt;
hij heeft regte handen en zyn armen zijn
overbehaaglijk; hij is spaarsaam in 't
spreken en zeer manierlijk in al
zynen ommegang; en eyndelyk de schoonste
onder alle menschen.

¹³⁴ Uyt Hoogstraten^x, ^xUyt Tassoo = Van Hoogstratens beschrijving van Gabriel is overgenomen uit *La Gerusalemme liberata (Jeruzalem verlost)*, 1575, van de Italiaanse dichter, Torquato Tasso (1544–1595)

¹³⁵ Brief, voor het eerst in de 15e eeuw in Italië verspreid, waarvan gezegd werd dat het door ene Publius Lentulus, een z.g. Romeins tijdgenoot van Jezus Christus, geschreven werd en waarin een beschrijving van de persoon van Jezus werd gegeven; wordt tegenwoordig beschouwd als een hoax - een falsificatie die als waarheid wordt gepresenteerd - maar belangrijk vanwege zijn verstrekkende invloed op hoe Jezus daarna in de kunst werd afgebeeld

¹³⁶ Eikelenberg heeft de tekst van de brief ook uit Van Hoogstraten overgenomen

- [141nn] t/m [146nn]

Lege bladzijden

 De teksten op bladzijden [147nn] en [148nn] zijn geschreven op vellen die over de oorspronkelijke teksten heen zijn geplakt.

705 [147nn]

Uyt Tassoo¹³⁷

Beschrijving van een engel, Tassoo, fol. 6

Krijgtuyg en kleding en handel der ouden 16, 89,
325, 402, 434, 594, 644, 653, enz., 693, 726,
731

Getrouwe vrintschappen, helse toverij,

2 zang en 4 en 13¹³⁸, fol. 451, 638

Schoonheyte van Armyde¹³⁹ 128, 602

en liefde handeling 529, 566, enz.

Legergodsdienst 395

Meermine beschrijving 527

Draak 451

Schone ordenanties 560

Wijs van zitten des konings van

Egipten en 'tgeen meer tot zyn troon

behoort alsook het weesen eens

konings 594

En hopmans hoedanigheijt 603

Bosnimphen 637

en doorgaans van al deze dingen

in T. Tassoo.

- [148nn]

[Net zichtbaar op oorspronkelijke vel: Geele kandelaars]

Kerkbeloften, offerhanden en wijngig

van zegenwapentekens der heydenen, St[atius] Papinius¹⁴⁰

of Thebiados van L.v. Bos, fol. 54, 53

Wapenen der ouden, dito 53, 50, 49, 48

Godsdiensten 51, dito 35, dito 18, dito 19 en 20, 23

Vermoeidens beschrijving 52 dito

Spinx beschreven dito 46

Regt en handel of zeden der gezanten 45, 44, 41

en 40

Een bekommerden beschreven 38 en 39 dito

Huwlyken 34, 35 dito, 32 dito

Huyspronk 34 dito, 18

Huysraad 18, 19

¹³⁷ Uit het gedicht *Jerusalem Verlost*

¹³⁸ Tweede, vierde en dertiende gezang van het gedicht

¹³⁹ Armyde, Armide = tovenares, karakter in het gedicht

¹⁴⁰ Publius Papinius Statius (ca. 40-96), Latijns dichter; *Thebiados* = de *Thebaïis* van Statius, in: Lambert van den Bos, *Essays ofte Poëtische betrachtungen, bestaende in VI boecken Thebaidon P. Papinii Statii, overgeset, V boecken Belgiados, I Mauritiados gerijmt*, 1646

 Hiaat: Een blad met nummer [149nn] ontbreekt.

 Herstel volgorde: bladzijden 726 [150nn] en 727 [151nn] zijn hier verwijderd en herplaatst na bladzijde 132nn waar ze inhoudelijk aansluiten.

- [152nn] en [153nn]

Lege bladzijden

- [154nn]

Fransen krijgstrusting en leger-

order, Polibii¹⁴¹, lib. twee, fol. 99

Oly in de vegtscholen, Polibius, fol. 357

Wapenen der krijsoorder en -slagten der
Syriers en Egipters, Polib. 351, 352,
353 en 353¹⁴²

Ladedemoniers en Achajers

krystuyg en slagorde, Polib. 125 en
126

Collossus, Polib. 357

Graven der Kartagers, Appiaan¹⁴³ 10

b

Triumph van Schipio Africaan¹⁴⁴,
Appianus fol. 17

Oude Numiediers leven en zeden, Appia-
nus fol. 19

Wapentuug en wapentekenen der oude

Engelse en Fransen, Ariostes Roelant 143

Een onvergelykelyke vriendschap 305, 309

't Paradijs, dito Arioste 609 enz.

Een gadeloese vriendschap, Roelant 831
en besadigde Roelant 151

- [155nn]

Tempel van Apollo tot Delfos,

Justini *Histori*¹⁴⁵ lib. 24, fol. 153

Justinus, van de opkomst en afkomst
der Joden en Mozes en der Joden-
uittogt lib. 36, fol. 197

¹⁴¹ Polybios of gelatiniseerd Polybius (203 v. Chr.-120 v.Chr.), Grieks historicus die militaire en politieke functies heeft bekleed; bekend om zijn hoofdwerk, de *Historiën*; de aantekeningen van Eikelenberg zijn hierop gemaakt

¹⁴² verschrijving: 2 x (paginanummer) 353

¹⁴³ Appianus van Alexandrië (c.95-c.165), Oud-Grieks historicus; schreef een Romeinse geschiedenis die niet chronologisch maar naar regio werd geordend, waardoor de Romeinse oorlogsgeschiedenis beter te begrijpen viel

¹⁴⁴ Van het Latijnse *scīpiō* ("wandelstok"); deze was de bijnaam van de Romeinse generaal en politicus Publius Cornelius Scipio Africanus Maior (236–183 v.Chr.)

¹⁴⁵ Marcus Junianus Justinus (ca. tweede eeuw n.Chr.), Romeins historicus; auteur van *Historiarum Philippicarum T. Pompeii Trogi Libri xlv*; in vertaling *De historiën van Justinus uit Trogus Pompejus; begin neemende met d' Assyrische of eerste monarchie, en streckende tot de heerschappye van den keizer Augustus ... in XLIV boeken*, 1682

Zeden, wapenen en oorspronk der **porthen**,
Justini *Historiën* lib. 41, fol. 220
Spiesen voor septers en goden **geers**, Justinus
lib. 43, fol. 231
Oorspronk van Massilien, Justinus fol. 231
Spanjen en Spanjers beschreven zoo zij van-
outs waren, Justinus fol. 226

Beschryving van de hof- en conclavezeden
van Roome in 't Frans in 12, 39 bladen
waarvan zie een extract in Duijts in *De
Boekzaal van Europe*¹⁴⁶, november en decefmr
1695, fol. 487

Zie ook de *Tegenwoordige toestand van 't
pauselijk hof enz. in verscheyde brieven*, te Uytregt
bij Antoni Schouten gedrukt 1696 in 4¹⁴⁷

- [156nn] en [157nn]
Lege bladzijden

712 [158nn]

Van de schetsen

Als men hen te lang laat leggen, zoo vergeet men
dikwyls, waarom men yder ding dus of zoo had gemaakt,
heeft veel moeite om er wel van te oordeelen
en vernietigt ligt de beste dingen, of de kragt
van 't werk, in ste van verbeteren.

Prossessi der Roomsen

Zie d' *Altaargeheimenissen* van Vondel d[eel] 2, fol. 95

Afbeelding van St. Jan, dito boek, lib. 1, fol. 18

Afbeelding {	der geltzugt	zie Dekkers Lof van der geltzugt ¹⁴⁸fol. 3 en 4
	der valse vriendschap 17

Eerste deel van *Astrea*¹⁴⁹ in 't
twaalfde boek heeft men schoone ordinanties.

¹⁴⁶ *De Boekzaal van Europe* was het eerste wetenschapstijdschrift in de Nederlandse taal; werd tussen 1692 en 1702 uitgegeven

¹⁴⁷ Anoniem, *Tegenwoordigen toestand van het pauselyke hof nevens alle andere hoven, republyken, en Voornaamste steden van Italiën. In verscheide Missives beschreven, door seecker naeukeurigh reysiger, Welcke sigh in de jaren 1690.1691. en 1692., daer heeft bevonden. Overgeset uyt een noit gedrukt Frans Manuscript ende tot op dese tijdt toe vervolght. Met frontispice en 7 (2 uitsl.) platen*, Utrecht, Antoni Schouten, 1696. Antony Schouten (1665-1743) drukte de brieven 'in 4' = in folio

¹⁴⁸ Jeremias de Decker (1609–1666; Nederlands dichter), *Lof der geldsucht*, 1667 (postuum uitgegeven)

¹⁴⁹ Honoré d'Urfé (1568-1625, Frans romanschrijver), *D'Astrea. Daer in, door Historiën en onder Herders en andere personen, veel erelijke leringen, schone spreuken, en werkingen der liefde vertoont worden*, 1644

i *Herstel volgorde: bladzijden 713 [159nn] t/m 720 [166nn] en bladzijden met scannummers 932-00079 en -78 bevatten tekst letterlijk of parafraserende overgenomen uit Afrikaense Thalia, of het derde deel van de geurige zang-godin, een reisverslag in brieven toegeschreven aan W.G. van Focquenbroch¹⁵⁰ (en Johannes Ulaeus), 1678*

713 [159nn]

Beschrijving van 't kasteel St. George da Mina¹⁵¹ gelegen in Africa neffens de aart en eygenschap van 't lant

Wat het kasteel aangaat, hetselve is gebout op een rontom uytgehouwe rots die van den ene kant van den groten oceaen wert bespoelt, aan den andere kant vertoont hem het lant seer laag, soodat de graghten die daar doorloopen tot in de afgront schynen te ~~st~~ strecken.

De menschen die men daar vint syn swart, naakt en van vreemde postuur, en haar spraak bestaat niet dan uyt bulderen, schreeuwen en rasen, waarmee se de Krist[enen] soo se maar omsien, met ongedeckte hoofde en buygende kniejen tot de aarde toe koomen begunstigen en elk reket het voor groote ~~gr~~ graatie van de Kristenen toe gesprooken te moogen worden.

Het meeste gros der menschen syn altemaal vol vuyligheeden als dronckenschappen en hoerderye.

714 [160nn]

Het vrouwolk alias negrinnen en malatinnen die syn afscheuwelyk lelyk.

Het lant is meest dor en klipaghtigh aan de seekant, dog vol bosschagie binnenin, en op veel plaatsen vol orangie-dogh meest limoenboomen en andere vrucht- en seerplanten.

Dogh daar is geen lant overvloediger van alderhande soort van goede vis.

¹⁵⁰ Willem Godschalck van Focquenbroch (1640–1670), Nederlands dichter en toneelschrijver

¹⁵¹ Sint George of São Jorge da Mina, fort in Elmina, Ghana; gesticht in 1482 door Portugezen; later (vanaf 1637) in handen van Nederlanders

Haar broot, hetgeen sy van selve soort
van turckxe tarwe (milie genoemt)
backen, is wat swaar en deeghaghtigh
door manquement van gist dogh
goet van smaak.

Het kasteel ~~op den~~ gebout op een schrale,
dorre rots daar de see met een eeuwig
naar geruys op leyt te gnorren.
Aan de reghter hant van 't kasteel siet
gy een lanckwerpig dorp bestaande
in hutten gedeckt met swartverbrant
hooy en strooy of riet, waarin het
swermt van halfnaakte en koolverwige
schimmen die de gansche dag met haar
barbaers geschreeu en geraas ~~xxx~~ van hoorens
u de oore warm en 't hoof seer
maken.

715 [161nn]

Aan de slinker syde van 't kasteel
swalpt een droevig ~~dat~~ reviertje
'tgeen al 't sout van de see schynt
in geswolgen te hebben, dewyl¹⁵² 't-
selve tien ~~mael~~ maal souter is dan
't aldersoutste pekeelnat.

Ontrent ~~tien~~ drie mylen in 't ront
siet gy een barre en schrale woestyn,
waarop nogh telg nog lover te vinden
is die u voor een straal van de son
kan beschutten, die hier soo schrickelyk
steyl booven onse kruyn in 't ~~zeneth~~
zenieth staat dat men op 't midden
van de dag self ontrent de hoogste
tooren des werels geen duymbreet
~~schauw~~ schaduw sou kunnen vinden.

Beschryving der landen om Da Mina

Dit lant is vry schraal en byna sonder
telg of lovers, met soper¹⁵³ gras waar-
in nogtans een **rys** magere koeyen lopen
weyden die geen melk geven dan voor
haar kalven en dat nog schraal genoeg.
De schaapen en varkens voet men met
melie; dat is turckse tarwe.

716 [162nn]

De kruyde, saden, wateren en minerale
syn hier weynig van ~~in waard~~ important

¹⁵² dewijl = omdat, want

¹⁵³ soper = sober

dan alleenlyk het gout en dat is
ook nog schraal genoeg.

Doch de dorheyt der lantstreek
en is niet over de geheele kust
vermits ik dickwils in bosschadien
op het geberghte ~~heb geweest~~
ontrent soete revieren geweest ben
die de vruchtbaarheid en schoone
gesigten van het lant van
Kleef niet behoefde te wijken.
waarvan ~~de gele beschryving~~
ik je sal verhalen van ~~Boutrij~~

Anderdaaghs, aan Boutrij¹⁵⁴ zijnde,
begaven wij ons met ons driejen
elk in een kleyne canoa ons
alsoo latende een seer schoone en
zoete revier oproejen, onderwegen
verscheyde gevogelten (waaronder
een pauw, met een witte arent
waren) schietende; dit vermaak

717 [163nn]

ons de tijt zeer kort makende,
braght ons sonder denke wel nader
dan ~~3~~ 3 ~~die~~ mylen de voorschreve
revier op, alwaar gy de aardighste
aapjes van de werelt op het geboomte
souw hebben sien springen en voltiseren
van tak op tack, die de revier van
beyde kanten overschaduwden, en
daar overheen in malkander gevloghten
waren, soodat dit reviertje, somtyts
smal en somtyt wel weer soo ~~breet~~
wydt als de Ryn by Aarnhem, en
gedurig tussen hooge en lage bergen
(meest met oranje- of limoenboomen
beset) heen stroomende, ons het
grooste vermaak des werelts gaf.
Het schieten van een seer groote
aap deed ons onder andere op seker
plaa[t]s onse voeten aan lant setten,
zynde hetselve een seer dicht
en woest bos. Wy, aldaar na onse
geschooten aap soekende, werden [op]

718 [164nn]

verscheyde plaatsen gewaar een groote
menighte olifantsstronten,
die door haar varsheyt (alsoo zy

¹⁵⁴ Boutrij = Butre, dorp in Ghana waar ook een fort werd gesticht: Batenstein

nog warm waren) ons deden gelooven
dat zy daar niet lang vandaan
hadden geweest. Eyndelyk zyn
wij weer in de canoas ~~ons begevende~~
getreden en begaven ons dicht
daar ontrent in een dorp, daar de
luyden als duyvels voor ons wegh vloeg,
alsoo weynig onder haar oyt blanken
gesien hadden. Hier maakten wy
ons dapper vroolyk en keerden
tegens den avondt weer aan ons boort
voor Boutrij, soo dat ik u verklaar
op dien dag seer schoone lantstreek
gesien en groot vermaak genoote
te hebben. Wat vorder de natuur
deser Africanen aangaat, soo moet
gy weten dat sy zeer veel van
die oude Hebreen of kinderen Israa[els]
hebben overgeërft, dog door de tyt wat
verbastert; alsoo sy sonder boecken [en]

719 [165nn]

schriften leven. Zij hebben veel
wetten en ceremonien die met het
Oude Testement dapper overeenkomen:
want vele van haar, ja geheele lantstreken
van haar, zyn besneeden. Het gebruyk
van des broeders weduwe (zoo hy zonder
kinderen gestorven is) te trouwen
is hier ~~mede~~ mee dog¹⁵⁵ in vigueur; ‡
'twelk ~~mede~~ by wey[g]ering mede als
in 't Oude Testemant publiquelyk
met affront van een kinnebak-
slag gestraft wort; vorders trouwen
zey ettelyke wyven en nemen
soo veel bywyven als sy willen,
ja somtyts wel tot het getal
van seshondert toe. Voorts hebben
zy mede onder haar een priester
die mede voor siender of propheet
speelt, die zy *Fetizéro* noemen.
Dese maakt mede de minen van

720 [166nn]

voor het volk, cabriten, duyven
en andere dieren te offeren die sij hem
hier toe tuysbrengen; dog hy (na myn
opinie) steekt die ondertussen (alsoo
het offeren op een verhoole plaats
geschiet) fraeytjes na syn maag
en hout daar een goet leven van.

¹⁵⁵ verschrijving: dog moet zijn nog

Zy kryten en wenen mee enige
dagen over de dooden, die sy ook
wassen als de Joden, schoon diegene
die deselve aanraakt mede enige dagen
onreyn is. Zy bestroojen zig op
de begravenis met asse en de naaste
vrienden verscheuren haar kleederen
'twelk al onder ~~ny~~ musyk en dansen
en schieten van musquetteren
toe gaat. De vrouwen, soo lang zy
hun maandstonden hebben, zyn
mede onreyn, en komen niet uyt
hun huuse.

Zij¹⁵⁶

- [Scan 932-00079]

Zij hebben vele verbode spyse, die ordenaris
de beste is en lekkerste zyn en die
den Fetisero om te offeren werden
gegeven, dog ik meen eer om zyn lekkere
kieser mede te vullen. Zy opserveren mede
enige feesten, by jaren, maanden en dagen, dog ik
weet niet tot wat eynde. Zy erkennen wel
een godt dog bidden hem niet aan. Wanneer
het dondert, blixemt en regent, dan dansen
en springen zij, vermits zy seggen dat
Jan Commé (dat is godt) alsdan feestdag houd
en dat hy 't canon laat losbranden
in den hemel, 'tgeen de donder en blixem is.
Het water dat regent menen zy de wyn
te wesen, die Jan Commé plenght en stort.
De dooden zeggen zy dat binnen 4 a 5 dagen
(in welke tyt de lighaamen in dit warme land
al vergaan zyn) met lyf en ~~xxxx~~ al weer
opstaan en vertrecken in een plaats diep in 't
land, *Bosmanguee* genoemd, 'twelk aan een
groot water gelegen is, daar seker oud vent
by woont die de menschen die qualyk geleeft
hebben in dat water doen versuypen

- [932-00078]

en de eerlyke luyden daar over voert
na het lant der blancken, alwaar zy in
witte mensen verandert worden.
Sommige landstreeke geven aan sommige
voornamen verstorvene luyden een slaaf,
of ettelyke, mee tot geselschap, die sy
dan levendig by hem in 't graf dompelen.
Dog hier steken zij een gebraden bout met
een kan wyn by hem in 't graf om hem
geen honger te doen lyden. Van de

¹⁵⁶ Custode zonder aansluiting op het volgende blad; de rest van de tekst bleek in de eerste bijlage te zitten (scannummers 932-00079 en -78) en wordt hier tussengevoegd ter wille van de leesbaarheid.

duyvel weten sy weynig te spreken
dan dat hy een quaadt vent is die zy met
offer moeten peyjen. Zy weten van
geen spook nog apparentie, en zyn altyt
vernoeght en vroolyk als sy maar broot
en water, of wyn de palm hebben. Zy
bicken snedig op brandewyn, op look,
ujen en knufflook. In 't ent: het zyn
halve Hebreers.

[Einde citaat uit Van Focquenbroch]

721 [167nn]

Glas wast men
of schildert men met enerly verf met deze stoff[en:]
koper-as
hamerslag
gestoote keij, ik meen viersteen
gezamentlijk op een kopre plaat gewreven.

Precipitatum rubrum te
wryven

Hoedanig zig de schilder behoort te dragen
zoo hij enige niuwe en nutte vonden vind en
wanneer hij die gemeen behoort te maken of verborgen
mag houden.

Men moet de grootheyt der paarden
schikken na den arbeyd die zij moeten doen.
Een groot paard of swaren os pas de ploeg
door sware kleygrond te trekken, een ligter
heeft men tot andre dingen van doen.

De zee (olyverf)

Legt aan met smalt en blauswart vooraan,
wat verder wat bleeker en met watt wit
daaronder, gelijk ook daar de zon op 't water
valt.

Dit hoogt men met smalt en wit en wat swart
of smalt en wit, na den eysch.
De sterkste hoogzels wit.

- [168nn]

Beschryving van
een mismaakte coloquia, Erasmi¹⁵⁷ Duytse
in de vryagie fol. 71.
Van de zeden der oude Duitsen dito
Erasmi in de Engelyke uytvaart

¹⁵⁷ Desiderius Erasmus (1466/67/69–1536), Nederlands priester, augustijner kanunnik, theoloog, filosoof, schrijver en humanist; er is niet verder naar de door Eikelenberg genoemde werken gezocht

Van de Roomse triomfen, zie
Hoogstraten pag. 83, 84. Appianus,
Lib. 1, Cap. 6: der Lybissche oorlogen.

Wijs van aan taaffel te leggen
der oosterse volken, zie Josephus
Lib. Antiqi II, Cap. 6; der Romeynen,
Hoogstraten 93, 94.

Gedaante van Augustus, Tiberius,
Atill, Maria, zie Hoogstraten 103;
van Christus, Hoogstraten, 105. Voorts
van d' apostelen, Basilus, Nazi-
anzen, Moses, David, Plato en andre,
zie Hoogstraten 106, 107, 108.

- [169nn]

Van de gebouwen, badstoven,
enz. zie Livius, Suetonius,
Seneca¹⁵⁸ 86 brief, en Hoogstraten 128 en 129.

Van 't hair en de beschering
der ouden, Hoogstraten, *Erato* 145 en -46.

Van de kleedingen der ouden,
zie Hoogstraten, *Erato* 147 en -48,
150, 151.

Enige kleeydingen der oude Grieken
en Roomeynen, *Pictura Junii* fol. 40
en 44 en 45.

Uitbeelding van verscheydene
helden, filosofen enz. der Grieken
en Roomers, *Pictura Junii* pag. 40.

Onderscheydende merktekenen van
enige personen en voorname geslagten
der oude Romers enz., *Pictura Junii* 78, 79.

Optelling van zeer vele der ouden
die van de schilderkonst geschreven hebben,
Pictura Junii 87, 88 enz.

 Herstel volgorde: bladzijden 407 [170nn] t/m 404 [173nn] lijken op basis van Eikelenbergs nummering uit volgorde en op basis van inhoud ook van hun oorspronkelijk plek in het geheel te zijn geraakt. Zij zijn daarom verplaatst na bladzijde 175nn en daar in de juiste volgorde weergegeven.

¹⁵⁸ Titus Livius (59 v.Chr.-17 n.Chr.), Romeins geschiedschrijver; Gaius Suetonius Tranquillus (69/70 – 140), Romeins biograaf, cultuurhistoricus, jurist en hoge ambtenaar; Lucius Annaeus Seneca (± 4 v.Chr.- 65 n.Chr.), Romeins schrijver en stoïcijns filosoof

- [174nn]

Zeden der Atheners,
zie *Pictura Junii* pagina 92 en der
oude Romeynen enz. 135 en 136 en 137.

Kleyding van den wijsgeer
Menedemus¹⁵⁹, Junius van de *Pictura* 127, 135.

Kleeding en huyscieraat der
oude Grieken en Romersen, Junius *Pictura* 127, 135,
en 136, 137. Zie ook daar van de
kronen, vanen en beelden der zelve volken.

Zekere gebruyken der oude Grieken
en Romers en Longobarden, zie Junius *Pictura* 139 en
140 en -41.

Kleding der Longobarden, ~~en hun~~
zie Junius de *Pictura* 140.

- [175nn]

Van den gewaden, huys- en krijg-
gereetschappen, beelden, gebruyken,
cieraden en zeden van velerleije
volken der ouden, zie Junius
van de *Schilderkunst* van pag.
141 tot 161 doorgaans.

Van de krijgtuygen, krygs-
wetten/orders, togten, legerording
en policie, zie Polibius' laatste
boek, en ook denzelven doorgaans.

Van de schepen der Romeynen,
zie Polibius Lib. 1, fol. 17, 18, 19.

Van hun en de Cartaagse
sheepstryden, dito Polibius 22, 23.

Van de krygsorder en legershikking der
Kartagers en Romeynen, 29 Alexandri-
nus¹⁶⁰ fol. 5.

Van hun eedt zweren en verbondmaking
en inschryving en bewaring, Polibius Lib. III, 149.

 Herstel volgorde: hieronder bladzijden 407 [170nn] t/m 404 [173nn] op de juiste plek en in de juiste volgorde.

¹⁵⁹ Menedemus van Eretria (345/4–261/0 v.Chr.), Grieks wijsgeer

¹⁶⁰ Waarschijnlijk de Codex *Alexandrinus*, Grieks Bijbelhandschrift uit de 5e eeuw bevattende bijna de gehele Bijbel

404 [173nn]

Een voorbeelt van de volkerkunde

De volkeren die ~~een opperst wezen en Jezus~~ Jezus voor haar heylant voor haar heylant erkennen zijn:

Fransen

Italianen

800 ~~?~~n Hollanders 800

Muscovyten enz.

Die een opperst wesen erkennen of dus goderkeners:

de Turken en

al de bovengemelde of zie Kristenen

de Persianen

de Mogollers

Grieken

de Abisynen enz. of zie ook de Kristenen

Die Mahomet voor hun heylant kennen:

de Turken en veel Grieken

Perseanen (deze hebben ook nog een ander)

Mogollers enz.

Die de duivel aanbidden:

1600 ~~de~~ zommige Indianen 1600

1620 Niuw Nederlanders 1620

1687 Lappen enz. 1687

Die Turxe kerken bouwen zijn of dus:

de Turken bouwen aldus haar kerken; zoo doen ook:

Persianen

en alle Mahometanen.

~~de~~Mensenvleeseters

1600 Brasilianen

1600 Magellaneners enz.

Afgodendienars

tot ~~????~~ Grieken

tot Indianen

~~Ze...de~~ Aanbidders van

~~die~~ Jupiter aanbadden

tot Grieken

tot Romeynen enz.

405 [172nn]

... moet elke slag als kleding, boukonste, zeden in bijzondere hoofstukken en leden leden¹⁶¹ onderscheyden en boven ijder lit ~~zø~~ beschryven zoo een kleding of bouwing als ijder had, 'tzy omtrent **of saeken** of huizen en ~~zø~~ om de kleyne verschillech[eden] die enige volkeren hierin hebben aan te wijzen; onderaan zetten als bijvoorbeelt [e]n onderstelling: die van ~~india~~ India

¹⁶¹ verschrijving: 2 x leden

dragen alle kleetjes van de middel tot
de knie,
die van Guzeratte wit en wat korter,
de Bengalers langer en anders geknoopt
of dus:

Dragers van kleetjes van de middel tot de

- A knie |De Ziktens behooren
- B Javanen |ook tot de vokkemes/vokkemens
- C Bengalers
- D Siammers
- E Amasoners

Wat korter B – wat langer E enz.

~~Als wy van de boukonst handelen aldus:
degenen die de vyf orders waarnemen
zyn onderstellig:~~

~~Hollanders~~

Nadat van de ruwe bouwing heb gesproken
behalven aldus deze, isser nog een uytstekender slag
van boukonst die wel zomtjits, maar
niet doorgaans wert gebruyk[t] van de
Holanders, Engelsens, Fransens, ...
die wij hier niet konnen beschrijven, wyl ze
te veel plaats vereijst, schoon ze zeer niet so
nodig is, dieshalven bevelen wy eenyder
die te zoeken in de schriften van Schamozzi¹⁶².

406 [171nn]

In de lantkund

Onder wat zona, teken, enz. yder
lant zy; wanneer 't daar zomer, herfst
en winter, regentij[t] enz. is; de
ziekten en in wat deel zee
of ryk yder is; voorts derzelve
vrugbaarheden van water en lant.

Geschiedeniskunde moet

bevatten agter de volkkund als 't leste
hoofstuk.

Tot de **verdigtselkunde** behooren niet alleen
de verzierzelen der digters maar ook de
aardige vonden van brave meesters.

Moet de **vestingbouw**

der ouden en niuwen beschrijven, volgens
de regelen; en dan maar zeggen, hoe en
in wat gelegentheden die verandert moeten
worden. En zoo ook met d' andere konsten.

¹⁶² Vincenzo Scamozzi (1548-1616), Italiaans renaissance-architect, auteur van *L'Idea della architettura universale di Vincenzo Scamozzi architetto veneto divisa in X libri* (Venetie, 1615)

Afkomst, naam, bynaam, van of geslagtnaem moet in de **geschiedeniskunde** in agt genomen werden.

Met de **afkomst** kan men spelen als men de schilden of andere gereetschappen ~~met~~ of huysen met de daden enz. der voorouders verciert.

Met de **bynaam** als van Schipio, dat is een wandelstok, als men de Roomsens staat in zijn schilt maalt, als een bouvallig out man, die op een wandelstok luent, en er den berg der eeren mede opklautert enz.

407 [170nn]

Moet eerst huysraaten dan huyscieraden beschryven, wijl veel huisraat tot cieraat en cieraat zelden tot huisraat gebezigd wort.

Wassen

Tot wassen der tekeningen met Oostindise inkt moet men toezien dat men 't penseel niet in de mond, nog met speeksel nat maakt; want de zuure spogdeeltjes maken het verfel scherp, invoegen het ligtelijk inschiet en dus niet bekwamelyk verdreven kan worden maar wat voozagtig ziet.

 Hier begint een aparte katern met z.g. bijlagen.

De in het verleden gemaakte indeling in vijf bijlagen klopt inhoudelijk niet. Bovendien gaat het niet om bijlagen in de zin van bijkomende informatie met betrekking tot het hoofdgedeelte; het zijn eerder op drift geraakte bladzijden die elders thuishoren. Hieronder wordt de oude indeling in bijlagen losgelaten en de bladzijden naar inhoud gegroepeerd. Omdat de bladzijden niet zijn genummerd, worden de nummers van de scans opgenomen.

Scans 932-00079 en -78: deel van een tekst overgenomen uit *Afrikaense Thalia, of het derde deel van de geurige zang-godin*, van W.G. van Focquenbroch. Deze bladzijden zijn uit volgorde geraakt; de tekst sluit aan op blz. 720 (166nn) en is aldaar ook ingevoegd.

[932-00079]

Zy hebben vele verbode spyse, die ordenaris
de beste is en lekkerste zyn en die
den Fetisero om te offeren werden
gegeven, dog ik meen eer om zyn lekkere
kieser mede te vullen. Zy opserveren mede
enige feesten, by jaren, maanden en dagen, dog ik
weet niet tot wat eynde. Zy erkennen wel
een godt dog bidden hem niet aan. Wanneer
het dondert, blixemt en regent, dan dansen
en springen zij, vermits zy seggen dat
Jan Commé (dat is godt) alsdan feestdag houd
en dat hy 't canon laat losbranden
in den hemel, 'tgeen de donder en blixem is.
Het water dat regent menen zy de wyn
te wesen, die Jan Commé plenght en stort.
De dooden zeggen zy dat binnen 4 a 5 dagen
(in welke tyt de lighaamen in dit warme land
al vergaan zyn) met lyf en ~~xxx~~ al weer
opstaan en vertrecken in een plaats diep in 't
land, *Bosmanguée* genoemd, 'twelk aan een
groot water gelegen is, daar seker oud vent
by woont die de menschen die qualyk geleeft
hebben in dat water doen versuypen

[932-00078]

en de eerlyke luyden daar over voert
na het lant der blancken, alwaar zy in
witte mensen verandert worden.
Sommige landstreeke geven aan sommige
voornamen verstorvene luyden een slaaf,
of ettelyke, mee tot geselschap, die sy
dan levendig by hem in 't graf dompelen.
Dog hier steken zij een gebraden bout met
een kan wyn by hem in 't graf om hem
geen honger te doen lyden. Van de
duyvel weten sy weynig te spreken

dan dat hy een quaadt vent is die zy met offer moeten peyjen. Zy weten van geen spook nog apparentie, en zyn altyt vernoecht en vroolyk als sy maar broot en water, of wyn de palm hebben. Zy bicken snedig op brandewyn, op look, ujen en knuflook. In 't ent: het zyn halve Hebreers.

Scans 932-00080 en -81: losse aantekeningen

902 [scan 932-00080]

Stenen

- 1 Petrus - jaspis, voor een doorlugtige en hemelse klaerheijt
- 2 Jacobus - saphier, goutstippelig en glinstrende en fenijn verdrijvende
- 3 Johannes - ~~een~~ calcedonier, gelijk een carbonkel vurig van stralen
- 4 Andreas - een groenen smaragdus
- 5 Philippus - roosferwigen, sardonix
- 6 Bartholomeus - goutkluergen chrisolijt
- 7 Thomas - sardus, doorlugtig root
- 8 Matheus - berillus, hemelsblau
- 9 Jacobus minor - topasion, groen met goutgeel doormengt
- 10 Symon Cananeus - chrisoprasus, goutverwig
- 11 Judas Thadeus - hiacint, purperverwig
- 12 Matthias - ametistus, van veelderhande klueren

903 [scan 932-00081]

[De hele bladzijde is doorgehaald]

Van het verwen/tekenen - in 't eerste deel.

Van 't nemen der afstand in het na 't leven tekenen - agter de doorsigt-kunde.

[in marge: Tot deze behooren ook de engelen]

Tot de volkenkunde behooren ook de Joden, die ook tot de geslagtkunde behooren. De verf der mensen behoort bij de volkenkunde dewijl de landen niet altyt die veranderen. De plaatskunde behoort ook tot deze want yder volk heeft **die** anders, ook de steden.

Tot de menskunde behooren de waardicheijt, de kroostkunde het geslagt.

Tot het geslagtt behooren ook de verschillentheden

der honden enz.

Van de tekenstoffen -
in de verfelkunde.

Om in de volk- en lantkunde kort te zijn,
zoo kan men bovenaan zetten “deze hebben
honden” en dan hun namen optellen en
dan onderaan zetten, om ‘t verschil tussen dese
dieren aan te wyzen, dengenen die hen
A langer van oren, **B** korter van muyl enz.
hebben. Zie by deze letters bij yder
volk moet staan wanneer zij zulk hadden of **dxxx**

Scans 392-00083, -82 en 84: een uitgevouwen laadbrieff gericht aan de kapitein van een schip

[392-00083; *de brief*]

Den 1^e julius 1664

Gescheept in schipper Breur Hendricksz. Bruer
om te lossen aan de Hollantse Thuijn¹⁶³ dit
navolgende goet:

4 lijseijls

2 grootseijllen

1 grootmarsseijl

2 bosaansbonetsen

1 boots-bezaan en fock

2 fockebenets

1 voorbramseijl

1 stackseijl

1 bovenblindt

1 fock

1 voormarsseijl

1 bosaan

1 blindt

3 broeckingers om de mast

1 druil

1 groot bramseijl

5 roopeerden

19 stucken

1440 coogels

600 langhscharp

209 draedtkoogels

6 swaere bercoenen

6 lichte bercoene

6 stulpies - - - -

2 drietolse plancken

6 buijtenblaede - - -

6 binnenblaeden

¹⁶³ De naam van het schip

[392-00082; achterkant van de brief, bovenaan; enkele berekeningen]

Grau erwten	5 ½ ton 's week	End	6 ¼ deels butter
Wit erwten	2 ton 's weeks		3600 lb brodt

230		180
230		180
230		180
230		180
<hr/> 920	920/180 ~ 5	<hr/> 720

[392-00084; achterkant van de brief, onderaan; enkele aanwijzingen voor het vouwen (?), het adres en een berekening]

Scans 392-00085 en -00086: losse aantekeningen

[392-00085; *los blaaije met aantekeningen hoe lucht te schilderen*]

Tegen een blau-bruyne lugt moet de rook
asagtig grau zijn en blanker dan de wolken;
tegen een ligte bruyner en roder na den aert en stond,
De lugt moet blauer of grauer zijn na den
eys der bijkomende dingen om de redding te houden
en de dingen die tegen de lugt komen, moeten bruijner zijn
dan andere.

Dingen bij maneschijn mogen zoo niet gloeijen als
die bij kaars of vier komen.

[392-00086; *definities van enkele verfsoorten*]

Azuur is bij de Francen waterverf groengrau.

Bleekroot, vaal noemen se kaf verf.

Bruijn-blau-asverf, inschietende bedervende verf.

Scans 392-00088 en -00087; uitleg hoe men diverse dingen schildert

31 [392-00088; *hoe extreme weersoorten te schilderen*]

...eer het nog tegen de wint aandrijft aan 't
warren raackt en nu door de hitte dan door
de koude des lugts op en neder geslingert,
schitterende blicksemen en woedende donderslagen
baart; eer het blicksemvier ~~tegen de slagregen~~
~~om aan~~ de aarde bestormt en de rieten huisen, toornspitsen
en digte bossen aan brant steeckt, een moortgesigt
op het plattelant onder de bange boeren; daer
opgaan in spijt van de felste slagregenen die
met grove droppen, zoo zeer haasten zij hen,
nederstorten om de aarde te helpen, en vaak
door te grooten yver korenakkers en lage
landen verdrenken: dan kan men de pencelen
vaardig te werk stellen om de lugt na 't leven
te schilderen. ~~de wolken~~ Het swerk en de lugt
vertoont dan gemeenlijk meest alles tevens dat
men zoo nu en dan op den heldren dag gewaar
wort. De morgenstont en den schemerenden ondergang
zonder ik uit, want die baren andere verven
in de wolken en lugt.

[*in marge*: Van kort te zijn]

De vader van Hoogstraten (zegt hij)
zey dat de schilders in de kennisse der
nootzakelijke stucken die een verstandig

schilder maken in geen onwetenheijt bleven
door gebreck van boeken of onderwijzers
maar alleen omdat zij afgeschrick
wierden door de wijtweydenheyt en langheyt
derzelve. Derhalven is het ten hoogsten
nodig dat ik u de voornaamste gronden
zoo beknopt als ik kan doe verstaan, om
ten lesten bereyde gemoederen te hebben
tot het nader onderzoek der resterende
stukken en

[*in marge*: Order der lantschap]

liever niet beschrijven in 't bysonder als
wat kruijt enz. in deze plaats of
moet wassen, maar slegs zeggen dat men
yder lant zijn eijgen moet geven.

32 [392-00087; *een inleiding tot de verlichterijkunst*]

À prologe [*ter inleiding*]

Misschien zal men nu zeggen dat ik het
en de verligtkunst te verre uytbrey wanneer ik er
de making der verwen onder betreck. Ik beken
de making der verwsels is geen eygentlijk deel
der kunst, en zulx van andren al voor lang
aengemerkt en zoo 't schijnt daarom nagelaten
te beschrijven; onder deze is *meester* Gerarts ter Brugge¹⁶⁴.
Dog hebt gij, leser, 't gedult gehad myne lessen
te doorsien na behoren, zoo hebt ge reets genoeg
bevonden hoe nodig het is dat men den aart en
't zamenstel der stoffen en verfsels ken[t] en
dat men zulx niet kan doen zonder die zelf
te maken of immer te kunnen maken; en hoe-
veel vervalsingen onder de verfsels en stoffen
als onder anderen de arabise gom plaats hebben
dat men er de oorspronk niet van weet en zig
van de eygenbaat der verfverkopers en makers moet
laten beregten; dickwils slegte dingen duur betalen
en schoone en zuyvere verfsels ontberen, daarbij
noyt geen hoop hebben enig verfel uyt te vinden
dat nodig of beter dan die men nu heeft zou 't zijn
wijl men niet weet hoe men een verfel moet maken,
daar nogtans niemant bekwamer tot dat werk
behoorde te zyn en is dan de gebruykers de verligters
maar wat *meester* Gerarts en andere belangt, ik
geloof, en hun schriften geven 't te kennen dat sy
't beschrijven van de making der verfels nergens om
hebben gelaten dan omdat ze die niet hebben geweten,
gelijk ik daarom ook nog al enige moet nalaten;

¹⁶⁴ Waarschijnlijk Marcus Gerards (ca. 1521-ca. 1590), Vlaams kunstenaar

of omdat de beschryvingen waar se zig daar-
van mosten bedienen zoo vol dolingen en grollen

[*in marge*: alchimiste]

der stofscheyders waren dat de liefhebber eer een stofscheyder
dan een verligter zou worden indien hij hen gevolgt had.

En dat dit laatste waar is, wort ons genoeg bevestigd
van de boeken die van die tijden zijn overgebleven, die
waarlijk dickwils een groote uytlegger over een kleyne
swarigheid en de ligtgeloovicheijt om haar wijsmakingen
te geloven behoeven, hoewel wij ons nog in enige
dingen met groote moeyte van haar hebben bedient.

 Einde handschrift
